

KIRŞEHİR'İN DİKKATİMİZİ ÇEKEN SAN'AT ÂBİDELERİ

Dr. W. RUBEN

Ankara Üniversitesi D. T. C. Fakültesi Hindoloji Profesörü

Almancadan Türkçeye çeviren : A. İTİL

A. Yapılar

I. Cacı Bey Medresesi :

Kırşehir'in, İstanbul - Ankara - Bağdat - Şam ve Mısır merkezlerini birbirine bağlayan eski bir kervan yolu üzerinde kurulu bulunması, gelişme imkânları bulma bakımından bu şehire müsait bir mevki temin edegelmıştır. Bu kervan yolu, Kızılırmak nehrinin güneye doğru olan kavisini iki noktada keser; ve her kesim noktasında da muazzam ve eski birer köprü vardır. İşte Kırşehir, bu iki eski köprü arasında ve Ankara'nın takriben 190 kilometre güney - doğusunda olmak üzere, Kızılırmak kollarından Kılıçözü ırmağı boyunca 20 kilometre kadar bir sahayı kaplayan bir vaha içerisinde bulunmaktadır. Şehir bu mevki ile eski kervan yolcuları için en elverişli bir istirahat mahalli idi. Ankara'dan hareket eden bir yolcu Kırşehir'e geldiği zaman, buradan Niğde'ye doğru seyahatına devam edebildiği gibi, kuzey - doğuda Kayseri veyahut güneyde Koçhisar - Konya istikametine de yolunu çevirebilirdi. Kırşehir, bu iki esas caddenin birbirini kat'ettiği noktada kurulmuştur; Kılıçözü ırmağı ile diğer iki kuvvetli derenin birleştikleri yerde bulunan ve hâlâ eski Yunanca ismini muhafaza etmekte olan (Therme) sıcak su menba'ı şehirin yanı başındadır. Ayrıca Kırşehir'in etrafını kavaklıklar, meyve bahçeleri ve bağlar çevirmektedir. Şehirin orta kısmında, eskiden bir müstahkem mevki olduğundan şüphe etmediğimiz bir tepe vardır. Tepe sun'î bir şekilde meydana getirilmiştir. Yapı malzemesi bakımından bu bölgenin zengin olduğunu görmekteyiz: sıcak menba sularının teressübatından meydana gelen travertin'le, Kırşehirin kuzeyine düşen Naldöken dağ yamaçlarının bembeyaz mermerleri pek

mebzul miktardadır. Oğuz Türklerinin 1050 yıllarındaki istilâları sırasında, şehrin Bizanslılardan Türkler tarafından alınmış olduğu anlaşılıyor. Fakat şehirdeki yapıların tarihleri daha sonraki, yâni Kırşehir'in Türkler eline geçmesinden ancak 200 yıl sonraki devirlere aittir; bu yapılar Cengiz Han'dan sonra, yâni Moğollar'ın Konya Selçuklarına karşı kazandıkları zaferden (1244) bu tarafa meydana getirilmiye başlanmıştı¹.

Kırşehir bu sıralarda Selçuk valilerinden birisi tarafından idare edilmekteydi. Ve şehrin o zamanki savaşıardan aslâ te'sir görmemiş olduğu, ve adetâ bir sulh adası halini muhafaza etmiş bulunduğu anlaşılıyor. Ahi teşkilâtının kurucusu sayılan Ahi Evran'a ait türbeyi bugün bile Kırşehir'de ziyaret etmek mümkündür. Ahi Evran'dan başka Kırşehir'e gelenlerden, Mevlâna Celâlettin Rumî'nin arkadaşlarından Süleyman-i Türkmanî ve keza onunla gelen Aksaray'lı Mehmet Çelebi de vardır. Bunların ikisi de Kırşehir'de, son yıllara kadar yaşamış bulunan birer mevlevî imâretinin müessisi olmuşlardı. Bugün Kırşehir'de bu iki zâta ait olmak üzere müşterek bir türbe mevcuttur. Hacı Bektaş'ın da Kırşehir'den pek uzakta olmadığını görüyoruz. İlyas Baba'nın torunu olan Aşık Paşa'nın Kırşehir'de doğmuş olması veyahut ta oraya sonradan gelip yerleşmiş bulunması pek muhtemeldir. Kırşehir'de onun da adına izafetle bir türbe inşa edilmiştir. Bunlar bize, Kırşehir'in bu sıralarda zengin bir fikir adamları muhitine beşiklik etmiş olduğunu ispat ediyor. Bu büyük simaların yanısında Kırşehir'de, diğerlerine nisbetle daha sonra gelen diğer birtakım şahsiyetler de yaşamışlardı. Meselâ Kalender Baba bunlardan birisidir. Bugün Kırşehir'in 12 kilometre kadar batısında kalan ve fazla sıcak su menba'ları ile şöhret kazanmış bulunan Karakurt'taki Kalender Baba türbesini ve medresesini ziyaret etmek mümkündür; maalesef bu yapılar bugün çok harap bir durumdadırlar. Bundan başka Kırşehir'de, Nasuh Dede ve Kaya Şeyhi gibilerin de mezarları vardır ki, bu mezarların buldukları bu mahalleler bu adla anılmaktadırlar. Kırşehir'lilerin anlattıklarına bakılırsa bu

¹ Kırşehir tarihi hakkında yazılmış olan önemli eserlerden birisi de Cevat Hakkı Tarım'ın şu eseridir: Kırşehir tarihi, Kırşehir 1938. Saim Ülgen, «Kırşehir'de Türk Eserleri» adlı resimli makalesini hazırlarken (Vakıflar Dergisi II, Ankara; 1942 253 - 61) tarihi malzemeyi bu kitaptan almıştır.

zâtlar da yukarıda adlarını andığımız kimselerle birlikte Horasan'dan buraya gelmişlerdir.

Selçuk'lar, 1228 de Erzincan'dan kovdukları Mengüç hânedanı hükümdarlarından sonuncusu Muzafferuddin'i Kırşehir'e yerleştirmişlerdi. Muzafferuddin sonradan burada bir medrese yaptırdı. Onun ölümünü müteakip te karısı ona bir türbe inşa ettirdi. Bu türbe bugün de ayakta. Muzafferuddin'den kalma saray binasını gördükten sonra, vaktiyle Kırşehir'in ne kadar debdebeli günler yaşamış olduğu hakkında daha kolayca hüküm vermek kabiliyetli oluyor.

Kırşehir'in eski zamanlarına ait durumu işte bu hatlarla tasvir ve tesbit edilebiliyor. Bu zamanlarda İngiltere ve Fransa'da müstebit krallar en şa'şaalı günlerini yaşamaktaydılar. İngiltere'deki, İtalya ve Belçika'daki şehirlerde en muazzam ve muhteşem yapılar bu devirlerde yapılmaktaydı. Almanya'da Habsburg, Wittelsbach ve Hohenzollern hanedanları bu zamanda iktidar mevkiine ellerine geçirebilmişlerdi. Paleolog bir imparator tarafından idare edilmekte olan Bizans bu sıralarda son devirlerini yaşamaktaydı; ve Osmanlıları, Bizans'ı istilâ etmek emelinden alıkoyan Moğol akını da bu zamana tesadüf etmektedir. Bir taraftan Kahire şehri Memlûk'ler tarafından en muhteşem yapı örnekleriyle imâr ve tezyin edilip dururken, bir taraftan da diğer bir Türk hânedanı Delhi hükümlerlik tahtını işgal etmekte ve orada, Baban'dan başlamak üzere Hindistan'daki fütihat hareketlerini tamamlamaktaydı. Hindistan'daki bu hanedan en haşmetli devrini Mehmet Tuğluk (öl. 1350) zamanında idrak etmiş bulunuyordu. Ortacağın "Şövalyelik Devri", adını verdiğimiz kısmı böylece sona ermiş oluyordu². Marco Polo 1271 yılında Anadolu'yu geçerek Moğol imparatorunun sarayına gelmiş, onu ziyaret etmişti. Onun ancak bu seyahatından sonra idi ki Avrupalıların, Asya'nın çok zengin hazinelerini görebilmek için gözleri dört açılmıştı. Ve bu, Doğu'ya hasret günümüze kadar devam etmektedir. Ortaçağ felsefesi bu sıralarda yükselişinin en zirve noktasına erişmiş ve gerek Avrupa, gerekse Hind şehirli işçilerinin fazlasıyla benimsedikleri Mistik, felsefe şek-

² Bu hususta daha tafsilâtlı malûmat elde etmek için *Indisches Mittelalter* (Istanbul Schriften Nr. 3 1944, s. 133.) adlı eserimize bakınız.

lini almıştı³. Ahi Evran ve Âşık Paşa gibilerin, Kırşehir'de Türkçe konuşmak, Türkçe vaazlar vermek ve duaları Türk diliyle okumak suretiyle, milli şuuru (çünkü Osmanlıların dini mevzuat için kabûl ettikleri dil Farsça ve Arapça idi) mistik felsefe ve içtimai teşkilâtçılığı birleştirmiş olmalarına muvazi olmak üzere, bu zamanlarda, Avrupa ve Hindistan'da aynı fikr cereyanlar mevcut bulunuyordu. İşte Orta Anadolu'nun, bir vaha içerisinde kurulan, muhteşem yapıları ve mistiği ile birlikte *idilik* bir şehrinin tarihi ile dünya tarihi arasındaki münasebet bunlardan ibârettir.

1251 yılında Kony'da, fevkalâde güzel olan İnceminareli medresesi, 1271 de Sivas'ta Gök medresesi yapılırken, Kırşehir'in Selçuklar devri valilerinden olan Cacı Bey ve belki de onun oğlu Nureddin Cibril tarafından Kırşehir'deki Cacı Bey medresesi ve Cacı Bey türbesi inşa ettirilmişti. Cacı Bey türbesi Kırşehirin en güzel binalarından birisidir. O zamanki medrese hayatı hakkında bize en sarîh malumatı verecek bir vesika olan bu binanın vakıfamesi bugün de mevcuttur. Ve Kırşehir'de bugün, bu devir hocaları tipinde hocalar vardır. Yalnız şu kadarla ki bugünkü hocalar daha ziyade dünyevî sayılacak olan işlerle iştigal ederler. Cacı Bey türbesinin cephe kısmını üçe bölecek olursak, sol kısımda esas türbe, ortada büyük kapı ve sağ kısımda ise tahkim edilmiş hissini veren ve sarı travertinden yapılmış, penceresiz bir duvar gözeçarpar. Kapıdaki burmalı iki büyük sütûn dikkate değer. İçeriye girilince de bir çift sütûnla karşı karşıya gelinir. Bunlar da kendi üzerlerine dikkat nazarımızı çekmekten geri kalmıyorlar. Binanın içi gayet basit bir tarzda yapılmıştır. Yalnız (vaktiyle açık kubbeli bulunan) orta boşlukla, minber ve mihrabın bulunduğu ve arka tarafı örülü olan arka boşluk arasında, sağlı sollu olmak üzere iki tarafta gayet enteresan ve nevi şahsına mahsus iki sütûn vardır. Bu sütûnlar bildiğimiz diğer sütûnlar gibi heyeti umumiye itibariyle bir direği andırmaktan daha ziyade bir tesbih şeklini iraa etmektedirler (Şekil 1): tıpkı bir tesbih tanelerinin bir ipe dizili bulunuşu gibi, bu sütûnlarda da dört küre ve altı tane mahrutî nâkis şeklinin yanyana gelmiş olduğu görülmektedir. Her sütûnün üst üçte bir kısmında, üzeri zengin motiflerle süslü ve boyca daha büyük bir

³ Bu hususta daha fazla malûmat edinmek için Doğuda ve Batıda Ortaçağ Felsefesi (D. T. C. F. Dergisi II, 4 1944 s. 577.) adlı makalemize bakınız.

küre daha vardır. Bu sütûn tipinin daha sistematik bir ifade ile tarifini yapmak lâzım gelirse şöyle demek icabeder: bir küre ile iki mahruti nâkis yanyana gelerek bir kısım teşkil etmişlerdir. Sütûn bu kısımlardan üç tanesinin bir araya gelmesiyle meydana gelmiş bulunuyor. Sütûnün en alt üçte bir kısmıyla orta üçte bir kısmını yine bu kürelerden bir tanesi, ve orta üçte bir kısmıyla en üst üçte bir kısmını boyca daha büyük ve üzeri zengin motiflerle süslü diğer bir küre birbirine rapteder⁴.

Gerek İslâm ve gerekse diğer mimâri san'at eserleri içerisinde, bu tip sütûnlara, rastlayamadık. Ancak, bu tip sütûnlarla, aşağıda zikrettiğim tipler arasında bir mukayese yapmanın yerinde bir iş olacağını tahmin etmekteyim:

Eski Bitinya'da kurulmuş küçük bir şehir olan ve bugün bir Çerkes şehri olarak kabul edilen Düzce'de, Bolu üzerinden Ankara'ya giden otobüs yolu üstünde, bir evin önünde bulunan bir çift ahşap sütûnün fotoğrafını takdim etmekteyiz (Şek.). Ev nihayet yirmi veya otuz yıllıktır. İki sütûnün altında da kaide olarak, İyonya devrine ait birer sütûn başlığı yerleştirilmiştir. Bu başlıkların üzerine de, mikâp şeklinde birer taş parçası oturtulmuş vaziyettedir. Kırşehir'deki sütûnlarda bulunan ve bir küre ile bu küreye tepelerinden bitişik bir vaziyette duran iki nakıs mahruttan ibaret motif, burada üç defa tekrarlanmıştır: 1) en alt kısımda, 2) sütûnün en tepesinde ve bir nevi küre olan başlığın hemen altında, ve bir de 3) ortada; yalnız orta küre kısmı çok yassılaştırılmıştır. Sonra bu üç bölüm arasında, sütûnün üstüvanî biçimi iki parça halinde devam etmektedir.

Diez, Kırşehir'deki sütûnların tip itibariyle Ortaçağ Gürcü kiliselerinden menşe aldığını ileri sürmektedir^{4a}. Bu ahşap sütûnlarda da aynı motif üç defa tekrar edilmiştir; demek oluyor ki bir Ortaçağ sütûn tipi bugün bile, ve Anadolu'nun ormanı bol mıntakalarında ahşaptan yapılmış olarak, yaşamakta devam etmektedir.

Yine aynı zatın ileri sürmüş olduğuna göre, bu motifin sütûn kaidelerinde de bulunuşu tâ Etiler'e kadar geri gider. Biz Diez'in bu fikrine şu kısmın da ilâve edilmesini pek arzu ederdik: çok

⁴ Saim Ülgen'in 9 numaralı resmine bakınız.

^{4a} Felsefe Arkivi II, İstanbul 1947 s. 229

muhtemeldir ki, bu motifin aynı zamanda sütûn başlıklarında da işlenmiş olması üzerinde, Hind-Ahamaniş tarzı mimârisinin müş-terek malı olan çan biçimli sütûn başlıklarının tesiri olmuştur.

Kırşehir sütûnlarını bu binlerce yıllık eski sütun tipinden ayıran taraf, onların berikiler gibi, üç kere tekrarlanan üç parçalı motifler arasındaki üstüvanî kısımlara malik olmayışları ve buna mukabil, ortalarında en büyük bir küreyi taşımakta bulunmalarındır.

Bir hindolog olmak hasebiyle, bizi burada her şeyden önce Hindistana ait malzemenin ilgilendireceği pek tabiidir:

Cayna'lar, Racputâna bölgesindeki Abu dağı üzerinde kâim ve saf beyaz mermerden meydana getirilmiş olan fevkalâde güzel ve bir o kadar da muhteşem mâbetlerini M. s. XIII. yüzyılda inşa etmişlerdi. Bunlardan birisi olan Tecapâla mâbedi içerisinde en san'atkârane yapılmış süslü sütunlar vardır⁵. Biz eğer buradaki sütunlar üzerinde bulunan ve büyük bir itina ile işlenmiş olan süslerden ve tasvirlerden sarfı nazar edecek olursak geri kalan kısmın, az miktarda dahi olsa, Kırşehir'deki sütunlarla mukayese edilebilecek tipler olduklarını görmekte gecikmiyeceğiz: burada da sütunun, en ve boy bakımından gittikçe küçülen 5 kısmın bir kaide üzerine ve üst üste vaz'edilmesiyle vücût bulduğunu açıkça görmekteyiz. Ve keza burada da sütun, heyeti umumiyesi itibariyle bir üstüvane şeklini arz etmekten uzaktır. Yalnız bu Cayna sütunlarında, Kırşehir'in Cacı Bey medresesindeki sütunlarda olduğu gibi, muntazam bir yuvarlaklık ve ölçü yoktur; ve onlar gibi bir tesbih tânesi manzarasını arz etmezler (Şekil 3).

XII. yüzyıldan kalma Belur (Maisor) mâbetlerinden birisinin de, tıpkı oyma tahtadan yapılmış hissini veren ve heyeti umumiyesi itibariyle bir üstüvanî biçim arz etmekten uzak kalan sütun örnekleri vardır. Bunların orta kısmında dairevî bir şişkinlik ve bu şişkin kısmın alt ve üst taraflarında da birtakım girintilerle birbirinden ayrılan başka çemberler vardır⁶. Bu sütunlardan bazıları, bir kuyumcu tarafından dikkat ve itina ile işlenmiş kadar zarif ve

⁵ Hürlimann'ın (Indien, Berlin 1928) 249; Smith'in (History of fine art in India and Ceylon, Oxford 1930) 67 numaralı resimlerine ve Konow'un (India, Oslo 1944) s. 67 bakınız.

⁶ Mâbedin dışındaki sütun için Nawrath'a (Indien-China, Wien 1938, 121); içindeki sütun içinse Diez'e (Die Kunst Indiens, Potsdam, V. levha); Belur'daki sütun için Glasenepp'a (Heilige Staetten Indiens, München 1928, 70) bakınız.

san'atkâranedirler⁷. Aynı çağa ve aynı yere ait olmak üzere, Hoysalesvara mâbedinde de bu nevi şahâne sütûnlar vardır⁸.

Hindistan'da en eski sütûn örnekleri, veyahut daha emniyetle söylemek lâzım gelirse, taş sütûnlar, Ahamenid Persleri zamanından kalma sütûnlardır. Fakat sütûnların üstüvânî biçimini örtecek veyahut üstüvâneliklerin ikaybettirecek kadar tezyinat kısmı üzerinde durmayı ilk olarak Hind'li mimarlar akıl ettiler. Besnagara'da⁹ ve Milâttan önceki yüzyıllara ait olan Amarâvati tasvirlerinden birisinde¹⁰ bunu açıkça görmek mümkündür. Hind mimârlarının bu yoldaki merakları sonradan, sütûnların reliyeflerden, süslerden ve hattâ türlü sahneleri canlandıran plâstik san'at eserlerinden ibâret olarak meydana getirilmesine kadar ileri gitti. Yunan tarzı mimârisine öteden beri alışmış olan gözlerimiz için bu, barbarlara has bir tarz olarak görülmekte ve bize alışkınlık bulunmadığımız, Hindû'ların fantazi yapmak ve lüks merakı hakkında bir fikir vermekten başka bir işe yaramamaktadır¹¹.

Hindistan'ın Pencâb mıntakasında Milâttân sonra birinci yüzyılda doğmuş olan ve kuvvetli bir Yunan ve Bakteriyan tesiri altında kaldığı şüphe götürmez olan Gandhâra¹² san'atına ait olmak üzere bir Buddha reliyefi vardır. Bizce bu reliyefin menşe itibariyle öz Hind malı olması icabeder. Reliyef üzerinde, Kırşehir'dekine benzer bir sütûn tasviri vardır (Şekil 2). Bu da heyeti umumiye itibariyle bir tesbihi veya bir gerdanlığı andırır; yalnız şu farkla ki buradaki sütûn muntazam küreciklerden meydana getirilmiş ve Kırşehir'dekinde olduğu gibi kürelerin arasında nakis mahrutlar ve süslü, hacim itibariyle daha büyük bir küre yoktur.

Bu müşahedelerden edindiğimiz kanaata göre, bütün bu nevi sütûnların, Ön Asya'nın çok eski ahşap mesken tiplerinden menşe almakta olmaları icabeder. Ve Akdeniz'le Hindukuş dağ silsilesi arasında kalan dağlık ülkelerde bu mesken tipinin vaktiyle müş-

⁷ Nawrath 125.

⁸ Nawrath 119. Hoysala hakkında *Indisches Mittelalter* adlı eserimize bakınız. ⁹ Smith 29. levha. ¹⁰ Smith 22. levha.

¹¹ Meselâ *Indrasabhâ*: Hürlimann 98; Delhi: aynı eser 205; Palampet v.s. Nawrath 140, 145, 192, 196. Diez (s. 96.) ve Masson-Qursel (*L'Inde antique, L'évolution de l'humanité* Paris 1933, s. 498). Hindistan'daki sütûn tiplerini ele alarak eserlerinde bunları incelemişlerdir.

¹² Smith 27. levha.

terek olarak bulunduğunu ve binaenaleyh, bu tip sütûnlar arasında herhangi bir akrabalığın mevcudiyetini pek muhtemel görüyoruz.

Üzerine durmadan geçmiyeceğim noktalardan birisi de şudur:

İstanbul'daki Süleymaniye Camii'nin hocalarından birkaçı, orada bulunan ve porfirden yapılmış iki sütûnunun Hindistan'dan getirtilme olduğunu anlatmışlardı. Bu sütunlardan bir tanesi, camiin batı duvarındaki galeri kısmına alttan dayaklık etmekte ve ikincisi ise cami avlusunda, büyük dış kapının önünde dikili bir vaziyettedir. Birinci sütûnün üzerinde vaktiyle yazı bulunduğu anlaşılıyor; okunamadığından dolayı bu yazı sonradan silinmiştir. Ve yazının izleri, bugün bile taşın üzerindedir.

Eski Kapadokya, yani bugün Kayseri ve Kırşehir'in bulunduğu yer olan bölge ile Hindistan arasında vaktiyle birtakım münasebetlerin mevcût olduğuna dair bundan 100 yıl kadar önce Mordtmann eserinde bilgi vermişti. Mordtmann eserinde¹³ Zile'de (Amasya ve Tokat arası) kurulan yıllık pazarlara Hind'li tüccarların Hindistan'dan mal getirdiklerini kaydeder. XII. yüzyıl Türk minyatürcülüğüne ait olarak elimize geçmiş bulunan bir resim albümündeki birtakım Hind fakir tasvirleri^{13 a}. Bu tipik insanların bu sıralarda san'atkârların nazarı dikkatini celbettiklerini ve binaenaleyh, kendisine oldukça sık sık tesadüf edilmekte olduğunu göstermektedir.

Kırşehir'de bulunduğumuz sıralarda oranın Ortaokul Müdürünün müzaheretini ile okulun III a sınıfına bir ders saati için girmiş ve öğrencilerden Kırşehir'in tarihi hakkında bildiklerini, bir efsâne, masal veyahut ta hikâye varsa yazıp vermelerini rica etmiştik. Topladığımız ödevlerden bir tânesini olduğu gibi aşağıda veriyoruz:

Yeşil Yel paze: Zamanın birinde bir padişah varmış. Bu adamın üç kızı olmuş. Üçü de 7, 6, 5 yaşındaymış. Hoca eğer kızımın biri beş, birisi altı, birisi de yedi yaşına gelirse Hindistana gidip istediklerini getireceğim diye niyet etmiş. Bunun üzerine kızları bu yaşa gelince yanına çağırıp şormuş. Çocuklarım, ben Hindistan'a gideceğim, ne istersiniz? deyince kızlar şaşırılmışlar ve demişler ki, kadımıza soralım da ondan sonra söyleriz. Gidip ka-

¹³ A. D. Mortmann (aeltere), Anatolien, ed. F. Babinger, Hannover 1925 166. s.

^{13a} Franz Taeschner, Alt-Stambuler Hof- und Volksleben, Hannover 1925, I. Tafelband No. 43.

dıya sormuşlar, kadı büyük kıza sen memleketimizin imar edilmesi için heykeltıraş mimar getirmesini iste. Orta kıza da sen de içi sırlarla dolu ve oldukça bilgi, yeni yeni ilim öğreniceğini Hind yıldızı kitabını ve esrarlı bir tarak iste deyip küçük kıza şende yeşil yelpazeyi iste demiş. Bunları kızlar gelip babasına aynen söylemişler. Hoca sabahleyin kalkıp erkenden gemiye binmiş. Az gitmiş uz gitmiş dere tepe düz gitmiş. Nihayet Hindistana varıp inmiş. Hemen 5 heykeltıraş 4 tane mimar bulup. Derhal Hint yıldızı kitabını buldurup 1 tane de esrarlı tarak alıp cebine koymuş. Şimdi işler yeşil yelpazeye kaldı diyerek aramaya başlamış işte bu aradığı şey bir adam olup Cace Beyin uşağı imiş. Bu adamı da alıp memlekete gelmiş. İşte burası da Kırşehir'den başka yer olmayıp bu hoca Cace beymiş. Bu getirdikleri adamlar Selçuklardan 671-1272 tarihinde yaptırılan bu medrese Selçuki mimari tarzının en güzel emeklerindendir. Çinilerle süslüdür ve şehrimizin ortasında bulunmakla beraber mezarlıkları sol tarafta yapılmış ve hocanın mezarı burada mermerle yapılmıştır.

Ödevi yazan, Saliha Taslak adlı bir kız öğrencidir. Saliha Taslak, Kırşehir'in Selgâh adı verilen kısmında yerleşmiş olan ve efradı bakkal v. s. gibi esnaftan veyahut küçük memurlardan müteşekkil bulunan küçük bir ailenin kızıdır. Aileye mensûp ve fakat İstanbul'da ve İzmir'de yaşamakta olanlar da vardır. Anlatığı hikâyeyi Saliha ninesinden dinlemiştir. Ve hikâye tamamıyla şehirci bir an'anenin mahsûlüdür. Ve orta derecede bir şehirli zümre tarafından muhafaza edilmiştir.

Hikâyeyi tahlil etmek pek o kadar güç olmasa gerektir. Bir babanın uzun bir seyahata çıkacağını söyleyerek çocuklarından, dönüşünde getirmek üzere üç şey dilemelerini istemesi motifi ötedenberi malûmumuzdur¹⁴. Babanın esrarlı birtakım şeyler getirmek üzere, mucizeler diyarı sayılan Hindistan gibi bir yere gitmesi de pek tabiidir. Hele ortanca kızın babasının Hindistan'dan sihirli ve her istenen şeyi derhal içinde bulabileceği bir "Hint Yıldızı,, kitabı getirmesini arzu etmesi keyfiyeti ile; Cacı Bey medresesinin inşa ettirilmesinden biraz önce, yâni 1260 yılları sıralarında Kanî mahlesiyle şair Ahmet bin Muhammet Attusi'nin

¹⁴ Grimm 88 ; Aarne-Thompson Nr. 74, Helsinki 1928 : Typ 425c ; Motiv 229. s. ; Bolte-Polivka, Anmerkungen zu den Maerchen der Brüder Grimm II, 219. s.

Horasan'dan gelmesi ve Selçuk hükümdarlarından İzzettin Keykâvus'a, Hind masal kitabı olan Pançatantra'nın mesnevî şeklinde bir tercümesini takdim etmesi arasında herhangi bir münasebet aramamak elde değildir. Kani bu kitabını hazırlarken, Pençatantra'nın Abülmaali Nasrullah bin Muhammet bin Abdülhamit tarafından 1144 yılında, Behram Şah zamanında yapılan Farsça tercümesinden istifade etmiştir¹⁵. Pançatantra'nın ilk olarak Farsça'ya nasıl tercüme edildiği hakkında şu şekilde bir rivayet anlatılmaktadır: Sasanî hükümdarlardan Husrev Anuşirevan, şahsî tabibi Borzue'yi (Büzürgmühr), ölmezlik suyu getirmek için Hindistan'a gönderir. Dirayetli hekîm Hindistan'dan hükümdarına, hakikî hayat tesiri olan ve Hindlilerce hayat bilgisi kitabı olarak kabûl edilen Pançatantra kitabını getirir¹⁶. Saliha Taslak tarafından anlatılan hikâyenin son kısmı da böyle bir rivayetten menşe almış olsa gerektir. Tabii çocuğun anlattığı hikâye, bize gelinceye kadar çok değiştirilmiş ve kısaltılmıştır. Hikâyenin ilk şeklinde, şüphesiz ki sihirli Hind kitabı ile tarağın ve "Yeşil Yelpaze,, uşağının nerelerde kullanılacağı açıkça izah ediliyordu.

Acaba hikâyenin daha bozulmamış olan şeklinde: en büyük kız tarağı, ortancası kitabı ve en küçüğü ise yelpazeyi mi babalarından istemişlerdi; ve sonradan sihirli kitabın yardımıyla medreseyi inşa edebilen mimâr bu yeşil yelpaze mi olmuştu? Bundan Cacı Bey'in Selçuk mimârlarını getirmiş olduğunu -ki masalda Hindistan'dan getirilmiş gösteriliyor- çıkarabilmemiz için de tabii elimizde kuvvetli deliller yoktur. Ve şayet böyle bir şey bahis mevzuu ise, o zaman, Kırşehir halkının daha önceden böyle binaları görmemiş olduklarına ve bu çapta büyük yapıların sihrî kabiliyetler sahibi telâkki edilen Hind mimârları tarafından meydana getirildiklerine inanıldığı için, bu gibi masalların ortaya çıktığına hükmetmek lâzım gelir.

Veyahut şu şekilde düşünebiliriz: mademki bu hikâye böyle bir zihniyetten doğmadır, o zaman mimârın hakikaten Hindistan'dan getirilmiş olduğunu kabul etmek için bir mecburiyet yoktur. Demek ki yukarıda anlattığımız Borzue hikâyesi ile medresenin

¹⁵ W. Ruben, Tercüme mc. I. cild. 5. sayı 480 s.

¹⁶ Penzer'in The Ocean of story (V, London 1926) adlı eseri içerisinde Sir Denison Ross; Christensen, L'Iran sous les Sassanides, Copenhagen 1936, 425.

inşa ettirilmesi hadisesi yekdiğeriyle birleştirilmiş ve uzak ülke olarak ta Borzue hikâyesindeki Hindistan seçilmiştir.

Öyle ise, sütunların böyle karakteristik bir şekilde, üç parçadan ibaret birtakım motiflerin yanyana eklenmesiyle meydana getirilmiş bulunmaları ve böylelikle esas üstüvaneliklerini kaybederek bir gerdanlığı andırmakta olmaları keyfiyetini doğrudan doğruya Hindistan'la alâkalı görmek acaba doğru mudur? Bu sütunlar acaba, Hindistan seyahatından dönen bir Selçuk mimâr tarafından mı, yoksa Anadolu'yu ziyaret etmiş bulunan bir Hindli san'atkâr eliyle mi meydana getirilmiştir? Veyahut da, bunların ikisi de, eski Önyasya ahşap mimârisinin birer kolu olarak hem Hindistan'da ve hem de Anadolu'da çağdaş ve fakat birbirinden ayrı yaşamakta devam eden mimârî tarzların birer mahsûlümüydüler?

II. Lâle Camii :

Lâle Camii, Cacı Bey medresesinden takriben 200 metre kadar uzakta bir yerdedir¹⁷. Camiin eskiden Lala Camii adıyla anıldığı ve Mengüç'lere ait bir türbe ile bir medresenin, camiin arka tarafından bitişikte bir yerde bulunduğu nazarı itibara alınarak onun Mengüç hanedanı hükümdarları nezdinde lalalık yapmış birisi tarafından inşa ettirilmiş olduğu anlatılmaktadır. Cami esas itibarıyla üç kısımdan ibaret olup, sol kısmı maalesef bundan 45 yıl kadar önce yıkılmış ve ortadan kaldırılmıştır. Orta bölümün önünde, kare şeklinde ve dört kalın sütun üzerine oturtulmuş, küçük kubbeli bir veranda kısmı vardır. Verandadan sonra yine kare şeklinde ve arka arkaya yapılmış, üstleri kubbeli iki boşluk daha gözümüze çarpar. Veranda kısmı da dahil olduğu halde, binanın derinliğine doğru dizilen bu üç höcrenin büyüklükleri yekdiğeriinden farklıdır: veranda 450, orta boşluk 635 ve en gerideki boşluk ise 728 santimetre karelik bir yer işgal etmektedir. Tıpkı boşlukların bizzat kendileri gibi, üzerlerindeki kubbelerde de bu derinliğine gittikçe büyüme hususiyeti vardır. Camiin gerek ortadan kalkan sol bölümünün ve gerekse sağdakinin üzerlerinde kubbe yoktur. Biz tabii bugün ancak onun sağ bölümünü görebiliyoruz. Saim Ülgen'in 15 numaralı resminde camiin orta bölümünü görmekteyiz. Yine bu resimde camiin sol bölümünün yıkılmasından

¹⁷ Ülgen, 15-16. resimler: İç ve dış görünüşü.

sonra binanın ana duvarı olarak ve gelişigüzel yapılmış duvarı görmek mümkündür. Camiin sağ bölümünün tavan kısmı kemerli, damı ise düzdür. İki kısımdan ibâret olan bu bölümün höcreleri, boyca orta bölümün höcrelerine ayrı ayrı uymakta ve ence 350 ve 380 santimetredirler. Höcrelerin köşelerde birleştikleri noktalarda, her höcrenin ayrı ayrı biçimine ve eb'adına göre şekil almış bulunan ve bizim için garip olan birtakım direk tipleri göze çarpmaktadır¹⁸.

Bu şekilde birbirinden farklı höcrelerden müteşekkil ve bu sistemde bir damı bulunan bir camii ben daha görmedim. Binaın eskiden cami değil, bir han olduğu hakkında dolaşan bazı rivayetler vardır. Bazıları da onun uzun zaman bir darphâne olarak kullanılmış olduğunu söylerler. Fakat diğer taraftan da camiin arka duvarının kible tarafına çevrili olduğunu görüyoruz. Ve bu da burasının bu maksatla, yani cami olarak inşa edilmiş olduğuna şahittir. Bunların hepsine rağmen binada bizim için çözülmemiş bir muamma halinde kalan taraflar da yok değildir. Meselâ binanın güney tarafına olan duvarı üzerinde, vaktiyle bu cephede birtakım basık kapılar mevcut olduğunu ilham eder mahiyette bazı izler vardır. Birtakım taş parçalarından ibaret olan bu kalıntılar, duvarın dış yüzündedir. Duvarın iç taraftan sıvasını kaldırarak bu izler üzerinde daha inceden inceye araştırmalar yapılırsa belki de bu hususta daha isabetli hükümler vermek mümkün olacaktır.

Bunlardan maada binada dikkatimizi en fazla üzerine toplamakta olan bir cihet dana vardır : Bir defa, gerek orta bölümle veranda kısmını birbirinden ayıran ve üzerinde camiin kapısı bulunan duvarın ve gerekse bugün mevcut olan sağ bölümün ön duvarının, eskiden açıkken sonradan kapatılmış olduğuna şüphe etmek için elde hiçbir sebep yoktur. Muhakkak ki bu kısımlar da, tıpkı veranda kısmının dış üç tarafı ve camiin iç kısmı gibi, uçta sivrilen açık kemerler halinde inşa edilmişlerdi. Bu kısımların taşlarla ve hem de kaba ve üstünkörü bir tarzda örülmüş olması ancak son zamanlarda olmuştur. Güney duvarı ile batıya düşen duvardaki işçilik oldukça üstün ve başkadır. Şimdilik mevcut olmıyan sol bölümün ön duvarı da herhalde aynı şekilde açık bir

¹⁸ Maalesef Saim Ülgen'in resimleri arasında bu direğin resmi yoktur,

vaziyet arz ediyordu. Demek ki, önünde uçta sivrilen kemerli üç açık gözden ibaret duvarı ; iki yanında düz damlı iki bölmesi ve ortada üç kubbesi bulunan bir cami tipiyle karşı karşıyayız. Bu ise, bizim Anadolu'da eşini görmediğimiz bir cami tipidir. Binaya arka cepheden bakınca bir Yunan tarzı mimârisi tesiri bırakmakta ise de, üç kemerli gözden ibaret açık bir ön duvarı olan cami örneğini ancak Hindistan'daki bu çeşit binalarla mukayese etmek daha yerinde olur zannındayız. Hindistan'da da Lâle camiine tamamen benzeyen camilerin bulunmadığı pek tabiidir. Hindistan'daki önu açık camilerin ön kısmında, tıpkı Arabistan'da v. s. olduğu gibi sütunlardan müteşekkil bir avlu vardır. Tabii bu tip açık cami tipleri sıcak memleketlere mahsus bir tiptir. Ve Kırşehir'deki bu açık camiin bulunmasını ancak şu şekilde izah etmek mümkün olacaktır : İhtimal ki vaktiyle Kırşehir'de yerli halkın alışkını bulunmadıkları uslûpta bir bina inşa etmek isteyen bir usta, ve velinimetini bulunan efendisine kafasında taşıdığı Hind tarzı mimârisini sevdirebilmiş bir heykeltraş türemiş ve gördüğümüz bu eserleri meydana getirmiştir. Acaba, Cacı Bey'in hakikaten Hindistan'dan bir usta getirtmiş olduğuna ve ona yalnız Cacı Bey medresesindeki iki sütünü yaptırmakla kalmayıp, Lâle camiinin açık ön duvarının da inşasını ondan istemiş olmasına ihtimal verilemez mi ? İki binada da Hint tesiri ancak bu iki noktada görülüyor : hele medresenin diğer tarafları tamamiyle Selçuk tarzı mimarisindedir. Lâle camiinde ise daha ziyade Yunan tesiri kendisi göstermektedir.

Maalesef bu hususta halk arasında mevcut herhangi bir an'anededen istifade etmenin imkânı olmuyor. Lâle Camiinin inşası hakkında öğrenci Saliha Taslak'tan dinlediğim hikâyeyi aynen aşağıda veriyorum :

Lâle : Zamanın birinde bir hoca varmış. Medresede ders okutmuş. Aradan bir müddet geçtikten sonra medreseye yeni bir talebe gelmiş. Bu çocuk her gün elinde bir çiçekle dershaneye girermiş. Bu hocanın nazarı dikkantını celbederek çocuğa sormuş. Sen niçin bu çiçeği her gün taşıyorsun diyerek çocuğun elindeki çiçeği alıp, bir kanadını koparmış. Çocuk bu zaman ağlayarak ben onu 2300 liraya aldım diyerek çırpınmaya başlamış. Bu sefer hoca çiçeği vermiye mecbûr olmuş ve çiçeği verirken çiçeğin tohumları eline gelmiş. Hoca bunları alarak evine gelip tohumları

avluya saçmış. 15-20 gün sonra tohum yeşerip yaprak ve tomurcuk haline gelmiş. Hoca medreseye gittiği zaman o talebe çiçeği koparıldığından dolayı müteessir olduğu görüp üzülüyormuş. Hoca eve geldiği vakit çiçeklerle meşgul oluyormuş. 3-4 gün sonra bir sabah hoca pencereden bakarken çiçeğin birinin açtığını görünce koşarak çiçeği koparıp medreseye koşmuş, ve o talebeden bu çiçeğin ismi ne diyerek sormuş ve çocuk lâle diye cevap vermiş. Birkaç gün sonra açılan bütün çiçekleri topluyarak Malatya'ya götürüp lâlenin bir tanesini 5000 liraya vererek birçok para almış ve Kırşehir'e dönmüş; paralarla bir cami yaptırarak Lâle camisi ismini koydurmuştur. Ölürken çeşme yapılmasını istemiş. Caminin 3 metre uzağında bir çeşme yaptırılmış ve Lâle çeşmesi ismini almış.

Lâle camisi : Binanın methalinde açık kemerler üzerinde tutturulmuş bir kubbe bunun altında sofadan sonra aynı kemere istinat eden üç kubbe ve sofa vardır. Sol taraftaki sofa yıkılmıştır. Bina üç kubbeden ibaret kalmış. Sonradan kemerler örülerek kapı ve mihrap ilâvesiyle cami çevrilmiştir.

Kapı ve mihrap beyaz mermerdendir. İşlentisi çok güzeldir. Lâle camisinin üzerinde hiçbir kitabe yoktur. Biraz ilerisinde 982 tarihli bir çeşme vardır. 45 sene evvel kalede bulunan ortaokul yapılırken emsali gibi Lâle camisi yaptırılarak taşları alınmak istenilmişse de halkın müracaat ve şikâyeti üzerine geri bırakılmıştır.

III. Ahi Evran Türbesi :

Kırşehir'de bulunan Ahi Evran türbesi, üzerinde etraflı bir şekilde durulmaya değer, önemli bir tetkik mevzuudur. Vakıa estetik bakımdan binanın göz alır tarafı yoktur. Ve Cevat Hakkı Tarım ile Saim Ülge'nin, eserlerinde bu türbe hakkında fazla tafsilât vermemiş olmaları da bu cihettendir. Fakat diğer taraftan Rus türkologlarından V. A. Gordlevski, Bulletin de l'Academie des Sciences d'USSR (1171-94. s.) de 1927 yılında yazdığı "Türkiye'de Ahi Evran müridi Dervişler ve lonca teşkilâtı (Ueber die Derwische Achi Evrans und die Zünfte in der Türkei), adlı makalesi içerisinde, Kırşehir'de şahsen yapmış olduğu tetkiklerin sonuçlarını vermekte ve adı geçen türbenin bir taraftan tasvirini yaparken bir diğer taraftan da bu türbe hakkında bugün halk ağzında dolaşmakta olan rivayet ve haberleri bir arada kaydetmektedir.

a. Ahi'lerin tarihi bahsi¹⁹ :

Türklerde lonca teşkilâtının kurucuları olan Ahi'lerin uzun ve çok eski bir tarihleri vardır. Bir nevi lonca teşkilâtı, tâ Eskiçağdanberi de mevcuttu. Eski Yunanlı'lar, iptidaî kabile hayatından sıyrılıp ta birtakım devletçikler ve şehirler tesis etmeğe başladıkları sıralarda, eski kabile ve klan teşkilâtı yerine bu sefer mahallî birtakım esnaf cem'iyetleri ve bazı kommünal (Communal) birlikler meydana getirerek, bu yeni teşekküllerin adât ve an'aneleriyle eski kabile geleneklerini yaşatmağa çalışıyorlardı. Sonraları Romalı'lar ve daha sonra da Bizans'lar bu eski müesseseyi devam ettirdiler, en nihayet onlardan da, bilhassa Mısır ve İstanbul²⁰ müslümanlarına bu intikal etmiş oldu. Bir diğer taraftan da, İslâmiyetin ilk çağlarındanberi, Antik kültürden kaynak alan ve fakat sonradan soysuzlaştırılmış bulunan birtakım küçük cem'iyet tiplerinin, şehirlerde kurulan bazı kulüpler şeklinde yaşamakta devam ettiklerini görmekteyiz. İçinde kurulan içkili ve rakslı sofralarda mükellef yemekler yenen bu nevi kulüplerin esas gayeleri cem'iyet içindeki topluluğu elden geldiği kadar muhafaza etmekten ibaretti. Bu tip kulüplerde, eski Arap literatürü içerisinde İran ve Irak'ta da mevcûdiyetine işaret edilen²¹ bir nevi Fransız eski

¹⁹ Aşağıda adlarını sıra ile verdiğimiz yazılar, müteakip ayak notlarında ancak basılmış oldukları senelerle zikredileceklerdir :

1913 : Hermann Thorning, Beitrage zur Kenntniss des islamischen Vereinswesens, Türkische Bibliothek Bd. XVI, Berlin.

1929 : Franz Taeschner, Beitrage zur Geschichte der Ahis in Anatolien, Islamica IV, 1 ff.

1930 : Aynı müellif, Ein Mesnevi Gülschehris auf Ahi Evran, Hamburg.

1932a : Aynı müellif, Das Futuuvvetname des persischen Dichters Hâtifi, Festschrift G. Jacob zum 70. Geburtstag, Harrassowitz.

1932b : Aynı müellif, Das Futuuvvetkapitel in Gülschehris altosmanischer Bearbeitung von Attars Mantiquttayr. Berliner Sitzungsberichte 1932 XXVI.

1932c : Aynı müellif, Futuwwa-Studien, Islamica V 285 ff.

1933 : Aynı müellif, Die islamischen Futuwwabünde' ZDMG XII, 6 ff.

1937 : Aynı müellif, Der Anteil des Sufismus an der Formung des Futuwwaideals, Der Islam XXIV, 43 ff

1938 : Aynı müellif, Islamisches Ordensrittertum z. Zt. d. Kreuzzüge, Die Welt als Geschichte, 382 ff.

Bu kitapları bizden esirgemiyen ve halen İstanbul'da bulunan sayın bilgin Helmut Ritter'e, bu iyiliklerinden dolayı burada teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

²⁰ 1913 78 v. d.; 1933, 44; lonca teşkilâtının çok eski olduğu gösterilmiştir.

²¹ 1933, 12.

jeunesse dorée spor talimleri de yapılmaktaydı. Ortaçağ batı Avrupa'sı lonca teşkilâtının kabile ve ziplerden menş'e aldığını kesin olarak ispata imkân bulunamamışsa da Hind kast teşkilâtının eski kabile hayatından intikal etmiş olduğunda artık şüphemiz kalmamıştır²².

İşte bu genel mülâhazalardan sarfınazar edecek olursak, Ahi'ler hakkında aşağıdaki hususları tesbit etmek imkânını bulabilmekteyiz:

1. Devre, Milâttan sonra 550-800 arası²³.

Müslümanlığın mücadeleci ve muazzam bir hareket halinde bir taraftan İspanya'ya kadar yayılırken, diğer bir taraftan da Hind kapılarına dayandığı sıralarda, Müslümanlar arasında nev'i şahsına münhasır, ideal bir kahramanlık tasavvur ve düşüncesi vardı. Böyle bir düşünce İslâmiyetten önceki Arap kültürünün malı olsa gerektir: İdeal kahramanda, ölçü ve sınır tanımayan bir sahâvet ve bir o kadar da, başkaları uğrunda kendini feda edebilmek meziyeti aranıyordu²⁴. Bunların en meşhurlarından olanı Hatem Tâi'dir. Ondan sonraki zamanlarda yaşamış olan Elbirûni, kitabında²⁵, Hatem Tâi'nin kendi elindeki mızrağını düşmanına teslim etmiş olmasını ifrata varılmış bir cömertlik olarak ve hem de zemle kaydeder. Hatem Tâi bu hareketiyle, öldürülmüş askerlerini tekrar diriltebileceği ve elinde taşıdığı sihirli ilâci azılı düşmanı İndra'ya veren Hind kahramanı Namuçi'yi hatırlatır. Bu efsanenin anlatıldığı devir de, aşağı yukarı Elbirûni'nin yaşamakta olduğu devirdir²⁶. Diğer taraftan Hatem Tâi tipi, Ortaçağ Hind efsânesinin hükümdar Vikrama ve Hind epiğinin Ghatotkaça gibi kahramanlarını da insana hatırlatmaktadır. Bir rivayete göre, Hatem Tâi bir gün misafirlerinden birisine kendi kafasını keserek hediye etmişti; aynı şey, yukarıda bahsi geçen Ortaçağ Hind efsâneleri içerisinde bilgin Nagarcuna hakkında da anlatılmaktadır²⁷. Burada hem Hindistan'da ve hem de Önyasya Müslüman âleminde,

²² W. Ruben, Eski Hind Tarihi, Ankara 1944. E. W. Hopkins, Ancient and modern Hindu guilds, Yale-Review, May-August 1898.

²³ Bu devir içerisinde dünya tarihinin ayrıldığı bölümler hakkında, Indisches Mittelalter adlı eserimize (Istanbul Schriften 1944) bakılmalıdır; yazının devamınca, ayak notlarında bu eserden sadece (orta çağ) adıyla bahsedilecektir.

²⁴ 1933, 9 v. d.

²⁵ 1937, 73.

²⁶ Ortaçağ 127.

²⁷ Ortaçağ 73.

Ortaçağ başlangıçlarında, birbirine benzer ve aşırı fedakârlıklara katlanan kahraman tiplerinin paralel bir şekilde yaşamakta olduğu nazarı dikkatimizi çekmektedir. Hindistan'da bu ideal kahraman tiplerinin, tâ Eskiçağın ilk asırlarındanberi yaşamakta olduğu anlaşılıyor. Çünkü Buddhist'ler ve Brahman'lar, eskinin malı olan ve fakat varyantlar halinde Ortaçağ masal mecmuaları içerisinde yaşamakta devam eden efsânelerinde²⁸, Şibi adlı bir hükümdarın katlanmış olduğu ibretâmiz fedakârlıkları överek anlata anlata bitiremiyorlar. Hükümdar Şibi, kendisine sığınmış bulunan bir güvercin misafirinin hayatını satın almak maksadiyle kendi vücudundan etler keserek bir atmacayı doyurmuştur. Elbirûni de kitabında, misafiri bulunan çekirgeleri düşmanlarından saklıyarak himaye eden asıl ruhlu bir eşkiyanın bu hareketini aşırı cömertlik diye tavsif etmekte ve yine zemetmektedir. Hıristiyan camiası içindeki Martin ve diğer azizlere fedakârlıklar yaptıran da yine aynı zihniyettir. Netice olarak açıkça görülüyor ki karakter bakımından birbirine benzer asırlar Batıda nasılsa, tâ uzak Doğuda da aynı şekilde boyuna akıp gitmiştir; yalnız şu kadarla ki, bu akıp giden zaman nehirlerinin kaynak aldıkları yerleri tesbit etmek bizim için imkân haricinde kalıyor²⁹.

Burada bahis mevzuunu teşkil eden birtakım teşekküller değil, daha ziyade münferit şövalye tipleridir. Ve bu tiplere maledilen üstün cömertlik ve asalet ideali ile, meselâ eski Yunan veya hut ta Hind epik kahraman tipleri arasında bir zıddiyet göze çarpmaktadır. Kullanılan isim fetâ'dır. Daha sonraları şövalyeler birliğine ve bu birlik üyelerine de fetâ denmeye başlandı. Ve arada tarihî bir münasebetin mevcudiyeti de böylelikle ortaya çıkmış bulunuyor.

Hindistad'da bu nevi ideal kahraman tipleri, ister Şivait'lerde (meselâ hükümdar Vikrama gibi) ve isterse Buddhist'lerde olsun yalnız olarak değil, mistik düşünce tarzı ile, bu dünyanın faniliğini ve ancak ıztıraplar kaynağı olduğunu, buna mukabil mitik bir tasavvurla "kurtuluş", mertebesi olarak tavsif edilen ve saadetler âlemi olan bir öbür dünyanın mevcudiyetini kabul eden fikirlerle daima münasebettar bir şekilde karşımıza çıkar. Böyle bir mistik düşünce tarzının ilk köklerini, Buddha'dan daha önceki

²⁸ W. Ruben, Buddhizm Tarihi Ankara 1947.

²⁹ 1938, 382.

Upanishad'lara kadar geri götürmek mümkündür. Ve daha ilk başladığı sıralarda bile bu fikir tarzı, devrinin hükümdarları ve asil muharipleri tarafından fazlasiyle müzaheret görmüş ve bu asilzade tabaka tarafından halk arasında yayılmıştı. Nitekim, mistisizme müstenit birer din müessisi sayılan Buddha, Krishna ve Mahāvîra'lar da, aynı şekilde asil muharip sınıfına mensup kimselerdi. Muharip mütefekkirler, canlı birisini öldürmenin büyük bir günah sayılmıyacağı gibi, herhangi birisi tarafından öldürülmüş olmanın da pek o kadar mühim bir zarar olmadığını hocalarından öğreniyor ve talebelerine öğretiyorlardı. Çünkü, diyorlardı, ortada zarar gören tek birşey varsa o da, esasen fanî olan bedendir; yoksa ebedî olan ruhta hiçbir değişiklik vuku bulmamaktadır. Ruh, diyorlardı, maddeden başka ve ulvî bir varlık olduğuna göre bir Tanrı ve netice olarak en son hakikattir; böyle yüksek ve ulvî bir varlık için ne günahkâr olmak ve ne de başkası tarafından ziyan görmek ve ortadan kaldırılmak bahis mevzu olabilir. Böyle mücadelecî bir mistik felsefe tipini biz ne eski Yunanlı'larda ve ne de eski Yahudi'lerde görebilmekteyiz. Ancak, Ortaçağ Hıristiyanlığındaki *ecclesia militans ve justum bellum* tipleri ve bir de Müslümanlıktaki cihad'la³⁰ bunun arasında herhangi bir münasebet aramak belki daha uygun düşer. İlk olarak Hindistan'da izlerine raslanıldığına göre, bu memlekette doğmuş olması da pek muhtemeldir. Böyle bir Hind asıllı düşünce tarzının vaktiyle, Ortaçağda Basra körfezi üzerinden Önasya'ya gelip yerleşmiş olması ihtimal dahilindedir. Esasen İslâmiyetteki sofizm'le Hind mistisizmi arasında ne gibi bir münasebetin mevcut olduğu meselesi de uzun zamandanberi ihtilâflı bir mesele olarak kalmakta devam etmektedir³¹.

2. Devre, Ortaçağ 800-1050 arası :

Ortaçağın bu ikinci devresinde Sofî'ler de, yukarıda bahsini ettiğimiz şövalyelerin, fazilet timsali kahramanlar için düşündüklerinin aynıını düşünmekte ve bu ideal kahraman tipleri hakkında uzun uzun bahisler yazmaktaydılar³². Tabii bu yazılarda, kahramanların silâhlarla çarpışmaları değil, onların göstermiş oldukları üstün dürüstlük, arkadaşına karşı sadakat, cömertlik ve bir de her türlü suçtan münezzehe olma ideal hasletleri övülürdü³³. Bazan

³⁰ 1938, 383.

³¹ Ortaçağ.

³² 1933, 23 v. d.

³³ Ayı eser 26.

bunların ölünceye kadar dövüştükleri de tasvir edilirdi. Yalnız çarpışırken bile kahraman mertliğini elinden bırakmaz. Halbuki Krishnait Hind kahramanları mistiğinde muharebede şerefe ve mertlik gibi seylere pek okadar büyük bir ehemmiyet verilmektedir: Krishnait Hind kahramanları, mensubu buldukları kastın vazifesi çarpışmak olduğu için harbederlerdi. Fakat buna mukabil, şahsın kendisini büsbütün Tanrıya vermiş olması veya soyu sopu büsbütün yüzüstü bırakıp gitmesi³⁴, Krishnait'lerdeki târiki dünya tipleri, ve yamalardan elbise³⁵ nev'i ise Buddhist'lerin giydikleri ile akraba olsalar gerektir. Aynı zamanda Sofi'ler üzerinde Stoïqu'lerin tanzim etmiş oldukları meziyet ve kusur kataloglarının da büyük tesir icra etmiş olması muhtemeldir; bu doğrudan doğruya olabildiği gibi Hıristiyanların vasıtasıyla de olmuş olabilir³⁶. Yalnız kullanılan fütüvvet kelimesinin aslı, eski Arapların kahramanlık mefhumundan neş'et etmiş olması lâzımdır. Ve bu mistik düşünce tarzı ile muhariplik unsurunun muhtelif kaynaklarını ayrı ayrı ele alıp incelemek lâzımdır. Yalnız, bu iki unsurun birbiriyle sıkı bir şekilde alâkalı bulunduğu hiçbir şüphemiz yoktur: Şövalye kahramanlar mistikçi mütefekkirlerden mistiği ve Sofi'ler de muharip sınıftan kahramanlık idealini almışlardır³⁷.

Bu felsefi cereyanların yanısında, münevver tabakanın dışında ve felsefe ile ilgisi bulunmayan bir nevi şövalyeler toplulukları vardı ki bunlar eski Arap kahramanlık devri an'anelerini devam ettirmekte ve sınırlarda çarpışan bir zümre olarak Gazi adıyla anılmaktadırlar³⁸. Bu nevi Gazi tiplerine de her iki tarafta rastlamak mümkündür: Arap âleminde Battal Gazi'nin yaşamakta olduğunu ve Bizans'ta ise Digenes Akrites'i³⁹ görüyoruz. Cermen'lerin Batıda, İslâm akınına karşı mücadele etmiş olan Roland ve Cid hakkında destanlar tanzim etmiş oldukları gibi, Türkler de, Trabzon'da ve Bizans'lara karşı gösterdiği kahramanlıklardan dolayı kahraman Salur Kazan hakkında, destanlar yazmağa başlamışlardır⁴⁰.

³⁴ 1937, 62. ³⁵ 1937, 56. ³⁶ 1913, 190. ³⁷ 1937.

³⁸ 1937, 68 ve 51, 1. not: Köprülü'nün *Les Origines de l'empire Ottoman*. Paris 1935 adlı eseri, 102 v.d.; 1938, 384 v. d.

³⁹ Ortaçağ 67. ⁴⁰ Aynı eser 127.

Emevî halifelerden Halife Abdülmelik'in, firar etmiş olan kölelerden müteşekkil ve bu nevi bir hudût muhafızı kıt'ası meydana getirmiş olduğu rivayet edilmektedir. Ve yine bu habere göre, bu kıt'aya o zaman gençler derneklerinden birisinin adı verilmişti⁴¹. Bu gibi askerî kıt'aların Antik devir trup teşkilâtı bakıyeleri mi olduğu, yoksa Arap'lardan mı kaldığı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Yalnız gençlik derneği unvanı, Ortaçağın bu 2. devresi boyunca daima fevkal'ade, ihtilâlcı ve savaştan teşekküller için kullanılmıştır. Bu nevi teşekküller, hasımları tarafından hakir görülmekte ve başı boş serseriler, çıplaklar gibi tâbirlerle vasıflandırılmaktaydılar: ellerindeki mızraklarla savaşmakta oldukları halde üzerlerine zırh v.s. giymezlerdi; ve fakat buna mukabil akıllara durgunluk verecek kadar cesûr bir o kadar da gururlu idiler. Bu teşekküllerin önüne geçebilmek ancak zaptiye ve askerî kuvvetle ve çok seyrek olarak da içlerinden birisinin kendi derneğine karşı işleyeceği bir ihanetle mümkün olabiliyordu. Mülk bakımından olan ferdi servetlerin mümkün mertebe muvazeneli bir hal almasını bir gaye olarak kabûl etmiş oldukları için, şehir halkının bir kısmında onların tarafını tutmaktaydı⁴². Malûm olduğu üzere bu sıralarda gerek Doğuda ve gerekse Batıda⁴³ türlü sosyolojik cereyanlar vardı; fakirler hesabına mücadeleye girişmiş olan Türklerdeki Köroğlu ile, bir taraftan Hind'lilerin Apaharavarman'ı ve diğer taraftan Goethe'nin Götz'u ve Schiller'in Räuber'i hep birbirinin akrabasıydiler. Hasımları tarafından eşkiyalar gürhû tabiriyle anılan bu teşekküller, Sofi'lerin fedakârlık, sadakat v.s. gibi ideallerine çok büyük kıymet atfediyorlardı⁴⁴. Mısır'da elimize geçmiş ve ahlâkiyatı alâkadar eden yazılar içerisinde bugün bile, bu nevi yankeşici, eşkiya ve alel'ade hırsız derneklerinin tasvirlerine rastlamak mümkündür⁴⁵. Hiç şüphe yok ki bunlarla bu eski teşekküller arasında herhangi bir münasebet mevcuttur.

Hindistan'da Thag tipleri⁴⁶ en aşağı M. s. XII. yüzyıldan beri mevcutturlar. Yalnız bunlar sosyal zaruretleri dolayısıyla bu mesleke intisap etmiş değillerdir. Çünkü (modern İngiliz muharrirlerin verdikleri bilgilere inanmak lâzım gelirse) bunlar aynı

⁴¹ 1938, 388 not kısmı.

⁴² 1938. 390 - 2.

⁴³ Ortaçağ 81.

⁴⁴ 1933, 31.

⁴⁵ 1933, 49.

⁴⁶ Garbe, *Beitrag zur indischen Kulturgeschichte*, Berlin 1903, 187.

zamanda hükümdarlarla dahi aynı çatı altında ⁴⁷ kalabilmektedirler ; ve sonra bunlar bir dernek halinde değil, bir k a s t'lırlar. Binaenaleyh adam öldürmek ve adam soymak bir meslek halinde babadan oğula tevarüs suretiyle geçmektedir ⁴⁸. İnsan öldürmek bu insanlar göre, bir nevi dinî icâp ve korkunç tanrıça Durga'ya karşı edası lâzım olan bir kurban borcu şeklinde kabul edilmekte ise de, haddi zatında ideal bir gayeleri yoktur. Bu böyle olmakla beraber, bunların hep çamaşırcıları, çöpçüleri, hânende ve rakkasları, müzisiyenleri, yağ tüccarlarını, cem'iyetin tardettiği cüzamlı ve miskin kimseleri, birtakım Brahman talebelerini, sığırtmaçları, (dülgerler sınıfı ile karışık olmakla beraber) demirciler ve Ganj'dan mukaddes su taşıyan sakalar tabakasını himâye etmekte oldukları nazarı itibara alınırsa ⁴⁹, bunlarda da bir dereceye kadar sosyal bir taraf aramak mümkündür. Ve keza, bunların vaftiz sırasında, (öldürmek için âlet olarak kullanılacak olan) bir kemend ipi hediye etmeleri ⁵⁰ ve bu merasimin din, karakter taşıması ile ; Müslümanlardaki gençlik dernekleri seremonileri arasında bünye itibariyle sıkı bir akrabalık vardır : ve çok muhtemeldir ki, İngilizlerin ezici imha siyasetine marûz kalmadan önce bu Thæg'lar da şimdikine nisbetle daha asıldiler.

Müslümanlar bu devrede, dervişlik tarikatının da temelini atmış bulunuyorlardı. Çok yazık ki, dervişliğin nereden neş'et etmiş olduğunu henüz tesbit etmeğe imkân bulunmamıştır. Dervişlik bir taraftan sofizm ile münasebettar olmakla beraber, diğer taraftan da bir nevi dernek tipini arzetmekte ve yegâne ideal olarak sadakat peşinde koşmaktadır; ve binaenaleyh, İslâmiyetteki muharip teşekküllere veyahut ta Hıristiyanların şövalye sınıflarına nisbetle, Hıristiyanların ve Buddhist'lerin ruhban sınıflarına daha ziyade yakınlık ve benzerlik gösterir. Yalnız, bu camiaya mensûp olan derviş kimseler her şeyden elini ayağını çekmiş ve rahipliği kendisine meslek edinmiş tipler değildi ; bilâkis bunlar birtakım tüccarlar ve zanaat sahibi esnaf olarak yaşamaktadırlar. Ve birbirleriyle buluşmaları da ancak küçük misafirhanelerde ve âyinler sırasında olurdu.

⁴⁷ Ayni eser 192.

⁴⁸ Ayni eser 196.

⁴⁹ Ayni eser 196.

⁵⁰ Ayni eser 197.

3. Devre, Ortaçağ 1050 - 1250 arası:

Türklerin, bilhassa Selçukî Türklerin istilâ hareketleriyle, bu hareketlerin saikasıyla meydana gelmiş olan Haçlı Seferler, Abbasî Halifeleriyle Bağdat'ta karşılaşmışlardı ; bizzat Selçukî'lerin kendileriyle de burada buluşmuştu. Haçlıların teşvikiyle yürüyüp gelmekte olan Selçuklara karşı Halife Nasır (1180 - 1225), elindeki kuvvetini ıslâh etmeye ve bunun için de o zamana kadar muntazam bir teşkilât sahibi olmayan " eşkiya „ gençler derneğini yeniden teşkilâtlandırmaya karar vermişti. Tam bu sıralarda, bu derneklerden bir tanesi, (yine bu derneklerden diğer birisi olarak kabul edebileceğimiz) Assasîn'lerle ⁵¹ mücadele halindeydi ; demek oluyordu ki bu nevi terror gruplarına mübrem ihtiyaç vardı. Bunun üzerine Halife Nasır bizzat kendisi başa geçerek, o zamana kadar daha ziyade ihtilâlcî olarak faaliyette bulunan bu derneklerin idaresini eline aldı. Bundan sonra onları bir merkeze bağlayarak, devrin diğer birçok prens ve şövalyelerini de kendisini takibetmeye mecbur bıraktı. Halife bizzat kendi eliyle, yeni teşekkül etmiş olan birlik azalarına, birliğin şeref libası olan pantolonlar dağıttı ve hazar zamanı meşgalesi olarak birlik mensuplarına mektup güvercinleri yetiştirme ve okla atış talimleri yaptırttı. Böylece o, eşkiyalar gürûhundan, Hıristiyanlarda mevcut olan örneğe uygun olarak, bir muharip şövalye sınıfı meydana getirmiş oluyordu.

Afganistan amiri Mahmut Gorî de, bu zamanlarda teşekkülün azalarından biriydi ⁵². Mahmud Gorî, doğu sınırında Müslümanların kendisinden en çok korkulan sınır kahramanlarındandı. O, Hindistan'a üst üste birkaç defa sefer yapmış ve orada Râçput hükümdarlarının en asıl ve en meşhurları olan kahraman Prithvirac'ı ⁵³ kendi hâkimiyeti altına almıştı. Üyelerden bir diğeri de Batıda, Mısır emiri ⁵⁴ kürd Salâhaddin'in kardeşi idi. Haçlılara karşı girişilen çetin savaşta, Filistin'i müdafaa eden bu kumandandı. Ve Halife Nasır'ın bu savaşta ona hiçbir yardımı dokunmamıştı ; onun yeni teşekkül etmiş bulunan şövalye sınıfı dış politikadan daha ziyade, iç politikayı ilgilendiren gayeler için yetiştirilmiş bir teşekküldü ⁵⁵.

⁵¹ 1938, 390.

⁵² 1938, 393 v. d. ; 1933, 32 v.d. ; 1932 c, 294 ; 1913, 205 v.d. ; 209.

⁵³ Ortaçağ 87.

⁵⁴ 1938, 394.

⁵⁵ Aynı eser 402.

4. Devre, Ortaçağ 1250-1500 arası:

Moğol akını önünde Selçuk'lar 1244 de, Bağdat halifeleri ise 1258 de artık inkıraz bulmuşlardı. Son Abbasi halifesi Mısır'a kaçtıktan sonra, bu muharip sınıf halifenin yanibaşında bir müddet daha yaşamakta devam edebilmişse de, eski şaşaaasını artık kaybetmişti⁵⁶. Moğol istilâ hareketi ve dolayısıyla Konya Selçuklarının inkırâz bulmaları ile Anadolu'daki Türkler için de yeni bir devir açılmış oluyordu. Bütün Beylik'ler arasında mahallî çarpışmalar baş göstermişti. Buna mukabil şehirli tabaka ise, ticaretin ve bel-deler arası yolculukların emniyetle cereyan edebilmesi ve gelişmesi için barışçı bir zihniyetle uğraşıp durmaktaydılar⁵⁷; ve bunun için bir teşkilât kurmayı istiyorlardı. Ahi Evran Kırşehir'de Ahi teşkilâtını o zamanlarda kurmuştu⁵⁸. Ahi teşkilâtı, Antik kültür ve Bizans devrinden kalan lonca ve esnaf teşekkülleriyle (yukarıda da buna işaret etmiştik) İslâmiyetteki dernekler tipinin, Türklerin elinde aldığı karma şeklidir. Halife Nasır zamanından daha önce de Suriye ve Mezopotamya'da Türkler arasında Ahi kelimesi kullanılmaktaydı⁵⁹. Eski Gazi'lerin Osmanlılar devrindeki halefleri sayılan Yeniçeri'lerle Ahi'ler arasında da herhangi bir münasebetin mevcut olması lâzımdır⁶⁰; fakat Ahi'lerdeki lonca teşkilâtı tamamen bahsini ettiğimiz devre aittir. Ahi'ler aristokrat ve muharip sınıfa değil, bilâkis halk taraftarı ve asâlet necabetiyle şöhret bulmuş tabakaya mensup kimselerdi⁶¹. Kuvvetli prensler tarafından idare edilmeyen şehirler içerisinde, bu nevi lonca teşkilâtı önderlerinden bazıları, fırsattan istifade ile, işi pek ilerletmiş ve bir hükümdar derecesinde kuvvetli bir otorite teminine muvafak olmuşlardı; nitekim Osmanlı hükümdar Murad'a teslim olmaya mecbûr kaldığı zaman Ankara şehri bu vaziyeteydi⁶².

Bunların hepsine rağmen, Ahi'liğin bünyesi içerisindeki ihtilâlcı karakter devam edip gitti. Devlet memurları teşkilâta alınmıyorlardı. Memlekette türeyen zorba kimselere veyahat ta polis ha-

⁵⁶ 1938, 407; 1933, 38 v.d.

⁵⁷ Onları Batı Avrupa'daki Ortaçağ şehirler arası birlikleri, Buddist'ler, Pitağoriyen'ler ve daha muahhar zamanın, (Almanya'da Freimaurer) Mason'lar ve Fehme adını alan teşekkülleriyle bir arada mütalaa etmek yerinde olur.

⁵⁸ 1933, 41 v. d.

⁵⁹ 1933, 42.

⁶⁰ 1933, 44.

⁶¹ 1933, 43.

⁶² Witteck, Zur Geschichte Angoras im Mittelalter, Festschrift für G. Jacob, Leipzig 1932, 348 v. d.

fiyelerine karşı mücadeleye geçmek, ve hatta bu gibileri öldürüp ortadan kaldırmak işi bu teşkilâta ait olduğu gibi, dışardan gelecek yabancı misafirleri karşılamak ve ağırlamak da Ahi'lerin vazifelerinden sayılmaktaydı⁶³. Böyle bir misafirperverliğin bilhassa seyyar tüccarlarla zanaat sahibi işçiler için çok büyük ehemmiyeti vardı. Ali Evran kendisi de, lonca teşkilâtı an'anesinin birinci derecede mensuplarından sayılan tabaklar sınıfına mensuptur⁶⁴. İnsan öldürmüş veya eşkiyalık etmiş kimseleri himaye edebilmek hakkı ancak tabaklara verilmişti⁶⁵. Doğu İnan mıntakası şairlerinden Hatifi (öl. 1521), Ahi'ler için yazdığı ahlâk kodeksinde bilhassa bu nevi bir himaye⁶⁶ şekline işaret etmektedir. Ahi'liğin ortadan kalkması için dua eden ve 1440 tarihini taşıyan bir yazı içerisinde, Ahi'lerin çalmak, çırpamak, yol kesmek, adam öldürmek, asayişini temine memur kuvvetlere ve devlet teşkilâtına karşı isyanlar hazırlamak için kurulmuş bir eşkiya şebekesi oldukları hassatan tebârüz ettirilmiştir⁶⁷. Bu teşkilâta köle tabakasının gayet kolaylıkla alınmış olmasına mukabil⁶⁸, falcıların fazla içki içenlerin, tellâklarla tellâlların, dokumacıların, kasapların, cerrahların, avcılarının, gümrükçülerin ve erzak istifi yapan fırsatçıların kabul edilmemiş olmaları⁶⁹ da teşkilâtın ihtilâlcî zihniyette ve eski bir sosyalizm esasları üzerine kurulmuş olduğuna bir delil teşkil eder. Sonra, teşkilâta intisap eden esnaf ustalarına karşı dinî bir bağla bağlı bulunuyorlardı. Avrupa'da da aynı çağlarda mevcut bulunan benzerleri gibi, ustalar loncasına karşı haklarını müdafaa etmek maksadiyle ayrıca esnaf ta kendi arasında tâlî birtakım birlikler kurmuş değildi. Ve sosyal esaslar üzerine kurulmuş bulunan bu teşkilâtı Hıristiyan'larınkinden daha ziyade Hindli'lerinkine yaklaştıran cihet te budur: Çünkü Hind kast teşkilâtı içerisinde de ihtilâflı meseleler gayet muslihâne ve dindarâne bir şekilde halledilir. Ve kast teşkilâtı içinde mücadele edildiği asla işitilmemiştir.

Türklerdeki bu lonca teşkilâtının en çok meşgul olduğu şey, gerek yeni usta unvanı vermek (ki bunlar ihtisas ve kabiliyet derecesini ölçen imtihanlar neticesinde değil de, daha ziyade birtakım merasimle yapılırdı), gerekse esnaf teşkilâtını meydana ge-

⁶³ 1913, 214 İbni Batuta'ya göre. ⁶⁴ 1932 c, 301.

⁶⁵ 1932 a, 306 Evliya Çelebi seyahatnamesine göre : 1, 594.

⁶⁶ Aynı yerde 59. beyit. ⁶⁷ 1913, 51.

⁶⁸ Aynı yerde 49 ; 1932 c, 328. ⁶⁹ 1932 c, 299.

tirmek gibi işlerde rakip ustalar arasında zuhur eden ihtilâflı meseleleri ortadan kaldırmaktan ibaretti. Ve gayet san'atkârane hazırlanmış bir de cemiyet nizamnameleri vardı⁷⁰; dervişlerinkine benzer bir nevi raksı olan bir tarikat halinde yaşamağa dikkat ediliyordu. Cemiyet içerisinde en itibarda olan sınıf Abdal'ların teşkil ettikleri sınıftı⁷¹. Anadolu'nun bazı mıntakalarında (meselâ Kırşehir'in Yağmurluköyü'nde) bugün bile bu Abdal'lar çalgıcılık yaparak geçinirler; bu çalgıcı sınıfı da, üzerinde incelemeler yapmaya değer konulardan biridir. Loncaya giren her esnaf çırağı, Ke bir unvanını taşıyan⁷² ustalardan birisine intisap eder ve onu kendisine manevî önder olarak kabul ederdi. Kebir aynı zamanda Benares'te yaşamış ve İslâm-Hindü âleminin büyük mistikçisi olan bir fikir adamının da adıdır. Kebir, Hindistan'da İslâmiyetin Allah'ı ile Hindûların Râma'sını birleştirmiş olan bir kimseydi⁷³. Bir dokumacı olan Kebir, Ortaçağın sonlarına doğru Hindistan'da, Öncüya'da ve Avrupa kıtasında şehrli halk tabakası arasında yetişen ve mistik düşünce ile milliyet düşüncesini birleştirmesini bilen büyük mistikçi fikir adamlarından biridir.

Ahi'lerin bu topluluk zihniyeti ve merasimlerinde verilen umumî ziyafet tipleri kısmen çok eski zamanlardan, yani tâ Prehistorik çağlarda nûmunelerine rastladığımız cemî birtakım ritlerden kaynak alsalar gerektir. Bu nevi ritler Eskiçağın Yahudi peygamberleri zamanında ve Yunannistan'da İspartalı'larda da vardı. Ahi teşkilâtına mensûp olan bekâr üyeler, bir gün içerisinde ne kazanırlarsa onu bağlı buldukları Ahi şeyhine getirip teslim ederler ve sonra o şeyhin idaresi altında yaşarlardı⁷⁴. Anlaşıldığına göre, Ahi'ler aynı zamanda köylerde de su alabilen arazi parçalarını, umumî menfaat icabı bir nizam dahilinde, ve her 4-5 yılda bir defa olmak üzere, aile efradı adedi ve ihtiyacına göre, yeniden çiftçi ailelerine taksim ediyorlardı⁷⁵. Böyle, bir arazinin yeniden çiftçiler arasında taksimi âdetinin de köklerini yine eski Neolitik çağda ve en eski köy tiplerinde aramak doğru olur.

Ahi Evran'ın kendisi keramet sahibi bir insan olarak tanınmaktadır. Ve bugünkü halk an'anesi içerisinde efsânevî bir şah-

⁷⁰ Aynı yerde 302 ; 1932 b. 10. ⁷¹ 1932 c, 293. ⁷² 1913, 195.

⁷³ Ortaçağ 135. ⁷⁴ İbni Batuta : 1913, 214 v.d.

⁷⁵ W. Ruben, Anadolu İskân Tarihini ilgilendiren bazı görüşler (D. T. C. F. Dergisi V/4 1947).

siyet şeklinde yaşamaktadır. Onun muakiplerinden ve aynı zamanda talebelerinden sayılan Gülşehrî'nin anlattığına göre, Ahi Evran, kendisi Kırşehir'de bulunduğu bir sırada Mekke'de kılınan bütün namazları da bizzat idare etmiştir. Bu, ruhun bedenden ayrılarak uzaklara gidebilmesi tasavvuru eski Şaman'larda da mevcûttu⁷⁶. Evran hiç evlenmemişti ve münzevi bir hayat tarzı yaşıyordu⁷⁷ (Evran adı da bize biraz garip ve yabancı geliyor). Üyelere de bu dünyadan el ayak çekmek ve aile mevcudiyetini ortadan kaldırmak tavsiye edilmekteydi⁷⁸; yâni gençler de, Hıristiyan, Budhist ve Sofî azizlerinin yaşadıkları hayat tarzını intihap etmeye davet ediliyorlardı. Yakın yıllara kadar, Kırşehir'deki Ahi Evran türbesinin bitişiğinde bir de bir tekke mevcûttu⁷⁹; ve devrişlere ait tekkelerde olduğu gibi Ahi'lerin ikamet ettikleri yerlere de zaviye adı verilmekteydi⁸⁰.

Ahi'lerde mevcûd olan milliyetçi karakteri gösteren hususlardan bir tanesi de yukarıda bahsini ettiğimiz Gülşehrî'nin, İran mistikçilerinden Attar'ın bir eserini Türkçeye tercüme veyahut da serbest olarak adapte etmiş olmasıdır. Aynı bu sıralarda Hindistan'da eski ve dinî Sanskrit metinler o zamanın halk lehçelerine çevriliyor ve Avrupa'da Ekkehard ve diğer mistikçi mütefekkirler münevver tabaka dili olan Lâtince yerine halk diliyle yazı yazmağa ve söz söylemeye uğraşıyorlardı⁸¹. Gülşehrî'nin meydana getirmiş olduğu eser (Farsça veya Arapça olmakla beraber⁸²) eski Osmanlı lehçesiyle yazılmıştı; fakat Yahya bin Halit, 1365 yılından biraz sonra kaleme almış olduğu ve lonca teşkilâtı ahlâkiyatını Sofist bir felsefe ile izaheden eserini eski Türkçe ile yazmıştı⁸³. 1300 yıllarında Kırşehir'de Aşık Paşa da Ahi Evran'la bir arada yaşamaktaydı. Aşık Paşa bililtizama Türkçe ile yazı yazar ve camide namazı Türk dili ile kılırdı. Bugün Kırşehir'de halk, Aşık Paşa'dan, Ahi Evran'dan ve Hacı Bektaş'tan gururla bahsetmektedir.

Lonca teşkilâtı İran'a ve bir taraftan da Türkistan'a kadar yayılmış bir vaziyettedir; ve buralarda ufak değişikliklere uğra-

⁷⁶ W. Ruben, Acta Orientalia XVIII.

⁷⁷ 1930, 28 v.d. ; 16 ; 1932a, 310: Ahi'lerin çocuk sahibi olmak istemedikleri görülmektedir.

⁷⁸ 1930, 125, 130.

⁷⁹ 1932b, 17.

⁸⁰ Aynı yerde 16.

⁸¹ Ortaçağ 141.

⁸² 1932b, 3.

⁸³ 1932c, 300.

makla beraber, bugüne kadar yaşamaktadır⁸⁴. Fakat Kırşehir'deki son Ahi Şeyh'inin oğlu artık ticaretle iştigal etmektedir; ve eski an'anevî rakslarını bazan gizli bir şekilde devam ettiren ihtiyarlardan ancak altı tane vardır.

Niğde'nin Dünderlı köyünde, eski Gençler Derneği bakiyelerinin bugün bile yaşamakta olduğunu işitmekteyiz⁸⁵; bunların da köy içerisindeki vazifeleri köyün sosyal geleneklerini muhafaza etmek ve dışardan gelecek yabancı misafirleri karşılıyarak ağır-lamaktır. Böyle bir etnik bakiye üzerinde etraflı bir şekilde incelemelerde bulunmak, ilim âlemine ne kadar büyük bir hizmet olacaktır.

b. Ahi Evran türbesi :

Cevat Hakkı Tarım'ın yeni bastırıldığı bir vakıfnâmeler kopyesinde⁸⁶, adlarını aşağıda verdiğimiz ve birçokları da bugün artık mevcut olmıyan köy ve yerlerin vakfiyeleri de bulunmaktadır (Bugünkü köylerin karşısına nida işareti koyuyoruz): Kızılca, Baranlıdağ'daki ahır, Çarık, Lodran, Kulpakl, Karahalil, Umur, İnceyir, Yazıyemer, Gökcelir, Koçak, Kızılkaya, Akçagill, Mikâel, Bügdürl, Karılan, Aslantumuş, Yazıkınıkl, Ahibozlar, Gülcül, Gökğün, İnmelik, Gökçehüyük, Kırşehir'de bir mülk parçası, bir yapı, bir değirmen, bir bahçe v. s.

Ahi Evran türbesi, Kırşehir'de yine aynı adı taşımakta olan bir mahalle içinde kâindir. Büyük bahçe kapısının üzerindeki 1235-1819 tarihi, binanın bu tarihte bir tâmir görmüş olduğunu bize öğretiyor. Burada bundan eski tarihe rastlanılmamakla beraber, binanın kısımlarını tahlil ederek şu noktaları tesbit etmenin imkânı vardır: Binayı teşkil etmekte olan kısımların en eskisi, 4,50 m. içeriye ve 6,50 m. dışarıya doğru olmak üzere, takriben murabba makta'lı, ve Cacı Bey'le Lâle camilerinde olduğu gibi üstünde yuvarlak ve taştan bir kubbe taşıyan, yüksek, esas türbe kısmıdır. Kubbe basık, ve ortasından çıkıntılı bir çemberle çevrilen bir üstüvanemsi kısım üzerinde durmaktadır. Bugün üzeri teneke ile kaplı bir vaziyettedir. Türbenin kuzey, batı ve doğu duvarlarında

⁸⁴ 1933, 45; Taeschner (yukarıda 13a numaralı not kısmına bakınız) 24 numaralı levhada «Bir çırağın esnaf cemiyetlerinden birine kabul edilişi» mevzulu bir resim göstermektedir; bu resmin 17. asır Ahi teşkilâtına ait olması pek muhtemeldir.

⁸⁵ Z. Oral, Akpınar Mecmuası, sayı 17 (Niğde Halkevi yayınlarından).

⁸⁶ 174. s. v.d.

yüksekte olmak üzere, ve sivri uçlu kemerleri bulunan bir pencere vardır. Yalnız güney cephe 3 m. genişliğinde bir kemerle açık bulunmaktadır. Türbenin tabanından takriben 2 m. kısmı bugün oradaki mezarlığın altında kalmaktadır; tabanın kendisi tekrar 1 metrelik bir tahta kısımla yükseltilmiştir. Duvarlar orta boyda taşlarla örülmüş ve fakat dış taraftan, 25 sm. kalınlığında sarı travertin taşı levhalarıyla kaplanmıştır. Bu travertin taşları, şehrin çok eski zamanlardan kalma sıcak su menbaları olan Therme mevkiinden getiriliyor. Bir kuleyi andıran biçimi ve taşıdığı kubbesiyle bu türbe Selçukî'ler zamanından kalma türbelere nazaran, İznik'teki Yakub Çelebi türbesi⁸⁷, Akşehir'deki Türabî türbesi ve Bursa'da Osmanlılar devrinden kalan birçok türbe tiplerine daha ziyade yakınlık ve benzerlik göstermektedir. Bundan başka binanın güneyine bir sundurma kısmı ve doğu kısmına ise ikinci bir türbe binâsı ilâve edilmiştir. Bu sundurma kısmı da murabba şeklinde ve boyca kuzeydeki türbe kadardır; yalnız sundurmanın üzerinde türbeninkinden daha büyük ve tuğla ile örtülü bir kubbe vardır. Daha sonraki zamanlarda, türbenin batı cephesine bir tekke ve sundurma kısmı batısına da bir mescit ilâveten inşa edilmiştir. Tekkenin, âyinlerin yapılmasına mahsus aşağıda bir gözü ve daha ziyade idarî maksatlar için kullanılmış olan, daha küçük ve yukarıda iki odacığı vardır.

Kuzeydeki eski türbe duvarlarının, hem ikinci türbe ve hem de tekke duvarları içerisine kadar devam edip gittiği açıkça görmek mümkündür. Kuzey türbesi pencerelerinin eskiden, o zamanlarda açıkça meydanda bulunan iki dış duvarın orta kısmına yerleştirilmiş oldukları muhakkaktır; fakat bugün ilâve binalardan dolayı bunu göremiyoruz. İlâve türbenin de duvarları travertin levhalarıyla dışardan kaplı bir vaziyettedir; fakat sundurma kısmı öyle değildir. Bundan maada tekkenin doğu duvarı ile kuzey duvarının alt kısmı ve bir de mesçidin güney ve doğu duvarları büyük taşlarla örülüdür. Fakat tekkenin batı duvarı ile kuzey duvarının üst kısmı ve mescidin batı duvarı kayadır. Henüz kırmızımtrak rengini muhafaza etmekte olan ve sararmamış bulunan travertin taşlarından inşa edilen minare de sonradan eklenmiştir. İstanbul'daki Lâle Camii minaresinin alemiyle bu mina-

⁸⁷ E. Diez, Türk San'at Tarihi, İstanbul 1946, 139. resim.

renin armut biçimli alemler arasındaki sıkı benzerlik nazarı itibare alınacak olursa, minarenin yukarıda bahsini ettiğimiz 1819 tarihine ait olduğunu kabûl etmek icâbeder.

Bugün halk arasında mevcûd olan bir an'aneeye göre: vaktiyle bu tekkede oturmakta olan bir şeyhin maiyetinde birçok dervişleri varmış; bu dervişler Balkan'lara ve Güney Rusya'ya kadar uzak seferlere çıkar ve oralarda ikinci derecede merkezler teşkil ederek şeyhin fikirlerini yaymağa ve orada mevcûd olan esnaf ve lonca teşkilâtı arasında zuhûr edecek ihtilâfları bertaraf etmeye uğraşmışlar. Tekkede kaynatılan kazanlardan bütün fakirler gelip çorba içerler ve dervişlerin rakıslarını idare etmek için sayısız Abdal'lar burada çalgı çalarlarmış. Uzun yıllar tekkede ustalarından ders gören dervişler, bir gün gelip herkesin içinden ne düşündüğünü ve ne dilediğini bir bakışta keşfedecek ve bütün dertlere şifa olacak derecede, "ermiş," kimseler olarak ortaya çıkarlarmış. Yine anlatıldığına göre, bu şeyhlerin önünde usta unvanı tevcih etme seremonileri yapılırdı. Şeyhin önünde cereyan eden bu gibi seremonilerde ustalık payesini kazanamayan ve binaenaleyh bu derecenin sembolü olan şalı kuşanamayan zanaat sahibi kimse, Türk şehirlerinin hiç birinde kendisine müstakil bir atölye veya tezgâh açamazdı.

Başka bir yerden öğrenmiş olduğumuza göre, Ahi Evran, Hacı Bektaş Veli'nin hem muasırı ve hem de arkadaşlarından biriydi. Ahi Evran'ın esnaf tabakası arasındaki büyük itibarı kadar, Kırşehir'den pek o kadar uzakta yaşamamış olan Hacı Bektaş Veli'nin de köylü tabakası arasında itibarı ve kıymeti vardı. Kırşehir'de halkın bize anlattığına göre Ahi teşkilâtına mensûp dervişler ve Bektaşiler, gaşy haline geldikten sonra sivri uçlu şişleri kendi yanaklarına sapladıkları halde yanaklarında bir damla dahi kanlar akmazdı.

Tabii ki dervişliğin bundan başka gayeleri de yok değildi. Münevver bir Kırşehir'linin bize hikâye ettiğine göre, bir zamanlar dervişler bir nevi beşinci kol rolü oynamışlar ve İslâm hâkimiyetinin henüz yerleşmemiş olduğu ülkelere gizlice sokularak oralar hakkında kendi bağlı buldukları merkezleri haberdar etmiş ve Türklere müstakbel seferleri için müsait zemin ve zaman hazırlamışlardır. Dervişliğin ilk kaynağı Horasan olsa gerektir; dervişlerin en büyük şeflerinden biri olan Ahmet Yesevî de Hora-

san'da yaşamıştı. Bütün tekkelerde ve her seremonide bu zata da hususî bir yer ayırıldı.

Ahi Evran türbesinin yanında bir de çeşme vardır. Bu çeşmenin yanından itibaren başlayan Selgâh sokağının sonunda ve "Tahta Köprü,, sünün yanında, bir bahçe duvarı içerisinde, üzeri ince çıtalarla örtülü ve küçük bir pencere vardır. Pencerenin arkasındaki küçük bahçede Günasir Dede adında bir aziz yatmaktadır. Günasir Dede'nin Ahi Evran'ın hizmetçisi olduğunu ve her gün onun odasını silip süpürdüğünü söylerler. Aynı zamanda azizin yabancı olduğu tebarüz ettirilmektedir. Tekke ve türbelerde bu şekilde hizmet gören dindarların dervişlik pâyesine "ermiş,, sayılmaları için en az 15 yılın bu gibi mahallerde geçirilmiş olması lâzımdı. Ve bundan sonra bu gibi insanlar ancak memleketlerine dönebiliyorlardı. Mevzuu bahis olan evde oturan kiracı ve keza komşuları, azizin adından başka bu hususta bir şey bilmiyorlardı. Nezir olarak yakılmış mumların kırıntıları arasında kalan 30 sm. yüksekliğinde bir mezar taşından başka yerlilerin bize gösterdikleri olmadı. Azizin sıtma hastalıklarını iyi ettiğine de inanılıyordu. Yine yerlilerin söylediklerine göre, bir metre kadar ilerledikten sonra küçük bir kız mezarına daha tesadüf edilecekti. Bu iki mezar arasında sarı bir gül fidanı vardı; ve solan bir gülü hemen müteakip diğer bir gül açmakta idi⁸⁸. Bahçe etrafındaki duvarla o küçük pencereyi oranın sahibi bu mezarların muhafazası için yaptırmıştı. Küçük pencere üzerinde birkaç bez parçası gördükse de, kiracı kadının anlattığına göre, artık oraya bez parçası bağlanmıyordu; kadının ilâve ettiğine göre, aziz bir gece bir kadının rüyasına girmiş ve artık kendisi için yas tutulmamasını istemişti. Bu nevi yatırların sayısı pek çok olsa gerektir.

Ahi Evran mahallesinin en büyük caddesi üzerinde bulunan değirmenin üstünde ve şimdiki Kırşehir hapishane müdürünün oturduğu evin bahçesinde aziz Günasir Dede'nin bir mezarı daha vardır. Bundan 20 yıl kadar önce, yâni ev yapılırken buradan çıkan kemikler Aşık Paşa mezarlığına nakledilmiştir. Ve bundan 4-5 yıl kadar önce aynı evde ikamet eden bir fazla içki düşkün adam da, Günasir Dede'nin türlü kıyafetlerle geceleri karşısına çıktığını ve onu gece yarılarında sokaklarda kovaladığını hikâye

⁸⁸ Çiçeğin tekrar kesilmiş kökten bitmesi gâyet tabii bir hadisedir.

etmiştir. Bundan başka daha birçok üzerinde durulmağa değer şahitlerle de, azizin yanında bir gece yatanların mutlaka onu gördükleri teyit edilmeğe uğraşılmaktadır. Rivayete göre, türbenin bahçesindeki elmalardan çalmak niyetiyle bahçe duvarını atlayıp içeri giren 15 yaşlarında bir çocuk, bir metreden daha fazla yüksek olmıyan duvarı tekrar aşip evine dönmemiş ve çaldığı elmaları bahçeye bırakmağa mecbur kalmıştır. Bu nevi azizlerin umumî mezarlığa değil de böyle yerlere defnedilmeleri maksadı mahsusa ile yapıldı; her gelen giden yolcunun onları ziyaret edebilmesi ve dolayısıyla sevaba girmesi düşünülmüştü.

Yukarıda zikrettiğimiz çeşmenin yanındaki Selgâh sokağının başında Salih Efendi adında birisinin evi vardır. Salih Efendi, Ahi Evran soyundan ve son şeyhlerden birisi olan. Said'in oğlu sayılıyor. Fakat komşuların anlattıklarına göre Salih Efendinin ailesi bir derviş soyundandır. Ve bu dervişin de Günasir Dede kadar yüksek bir şahsiyet olmadığı ilâve ediliyor. Dervişler şeyhlerin bir nevi habercileri idiler, ve Şeyh Said ise türbeyi ziyarete gelenlere önderlik ederdi. Türbenin bir anahtarı Şeyh Said'in elinde ise de bir diğeri, türbenin karşısında bir yerde oturan başka bir ihtiyarın elinde bulunuyordu. İhtiyar da elindeki anahtarla türbeyi açabiliyordu. Anlatıldığına göre, Şeyh Said'in kendisi Bulgaristan'a kadar gitmişti. Bugün onun oğlu, elektrik malzemesi v. s. satmakta ve ticaretle geçinmektedir; eski an'ane ile hiçbir alâkası yoktur. Bununla beraber vaktiyle babasının hem dostu ve hem de meslekdaşı bulunan ihtiyar Hafız'la yine eski dervişlerden Ömer Efendi'ye çok hürmetkâr davranmaktadır.

Bir derviş soyundan geldiği kabul edilmekte olan diğeri birisi de Şeyh Musa ve iki oğlu Enver'le Sırrı kardeş'tir. Bundan on yıl kadar önce, Sırrı, Kırşehir gazetesine yazdığı⁸⁹ makalelerin altına, Ahi oğullarından Sırrı, imzasını atmıştır. Maalesef bu zatın kendisinin Ahi'lerden geldiğini nasıl ispat ettiğini öğrenmeğe fırsat bulamadık; çünkü Eskişehir'de oturduğunu öğrendik.

1. Ahi Evran'ın asıl adı Nimetullah'tır ve kendisi bir tabaktı. Kunduracılık ve saraçlıkla uğraşan esnaf tabakası arasında tabaklar daha büyük bir nüfuz sahibi oldukları için zanaat sahibi işçi-

⁸⁹ 4-II-1932 tarih ve 330 sayılı etik ve din üzerinde; 17-IX-1931 tarih ve 310 sayılı bir Fransız sağlık kitabı ve 16-VII-1931 tarih ve 301 sayılı ise kendisinin Cebeli Bereket'e olan seyahatı hususunda yazılmıştır.

lerin piri de bu tabaklar arasından seçilmiş bulunuyordu⁹⁰. Ahi Evran'ın kendisi hakkında vakıa yazılmış eski yazılar varsa da⁹¹ biz burada onun hakkında halk arasında dolaşan rivayetleri tesbit etmeye daha ziyade önem vermekteyiz. Evran'ın nereden neş'et etmiş olduğu bizce meçhuldür. O, Kırşehir'e yabancı bir yetim olarak gelmiş ve Ahmet Usta⁹² adında birisine giderek çırak olmak istemişti⁹³. O sıralarda şehrin Medrese semtinde 8-10 kadar tabakhâne vardı⁹⁴. Ahmet Usta iş kesatlığını ileri sürerek Evran'ı çırak alamıyacağını söyledi ise de yabancı genç kendisinin ona çok faydalar sağlayacağını vadetti.

2. Ustasının Mekke'ye gitmiş bulunduğu bir sırada, ustasının karısı helva pişirmişti. Daha çırak olan Evran, ustasına da bu helvadan biraz götürebilmesi için kadın ricada bulundu. Kadın onun bu sözüne güldü. Fakat çırak yine bildiği gibi helvadan bir bakır tas almış ve aynı anda, Mekke'de diz çökmüş bulunan ustası kendisine helva takdim ettiğini hissetmişti. Usta, helva tasını çırağının elinden aldıktan sonra bir daha da onun yüzünü görememişti. Ahmet Usta hayretler içerisindeydi. Yavaş yavaş çırağının keramet sahibi birisi olduğunun farkına vardı. Ve haçtan dönüp de dostları ve akrabaları tarafından karşılandığı zaman helva tasını onlara göstermiş ve kendisinin değil, asıl çırağının hacı olduğunu onlara söylemişti⁹⁵.

3. Bir gün Ahi Evran'la Aşık Paşa ve bir de Cacı Bey, bugünkü Ahi Evran mahallesi değirmeninden 20 metre kadar yukarıda bulunan değirmenin yanındaki çimenlikte oturmuş konuşuyorlardı. Fakat oradaki kurbağaların çıkardıkları gürültüden müthiş rahatsız olmaktaydılar. Bunun üzerine Ahi Evran kurbağalara dönerek "Siz susmazsanız biz susacağız", dedi. O gündür bugündür buranın kurbağaları artık hiç ötmez olmuşlardır. Ve buraya gelen yeni kurbağalar da ya 24 saate kadar ortadan kaybolmakta

⁹⁰ Turgal'ın 21-XII-1935 tarih ve 456 sayılı Kırşehir gazetesinde çıkan bir makalesine göre.

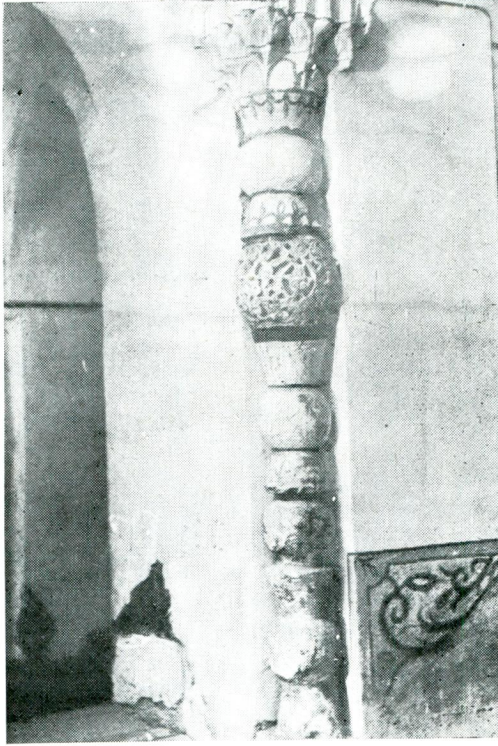
⁹¹ Cevat Hakkı Tarım, 115-125.

⁹² Bu adı tanıyan pek azdır. Ve rivayete göre onun yattığı yer de Ahi Evran'ın türbesidir.

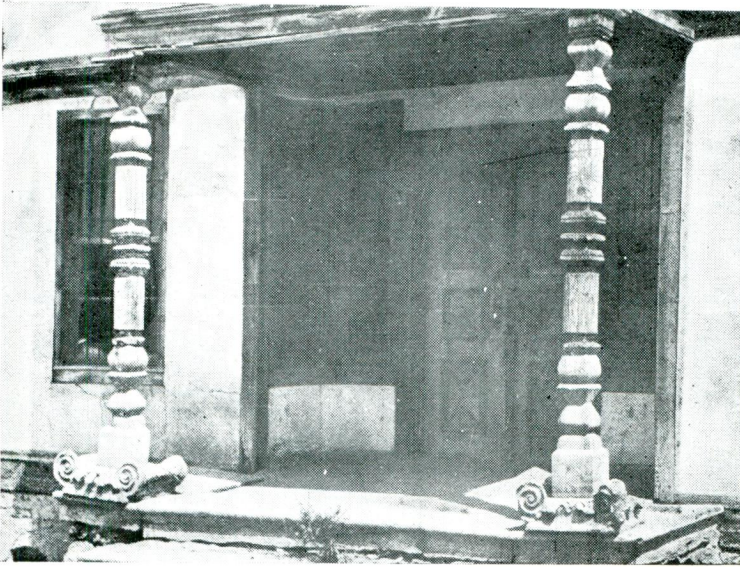
⁹³ Veyahut da Horasan'dan gelen onun babası Şeyh Muhammed'dir.

⁹⁴ Fakat onun ustasının tabakhanesi, Ahi Evran Mahallesi'ndeki çeşmenin yanbaşındaydı.

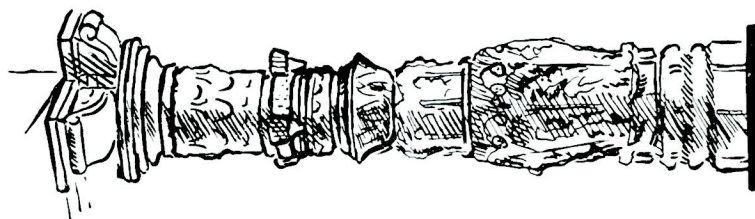
⁹⁵ Hacı Bektaş Veli hakkında da buna benzer bir hikâye anlatılmaktadır.

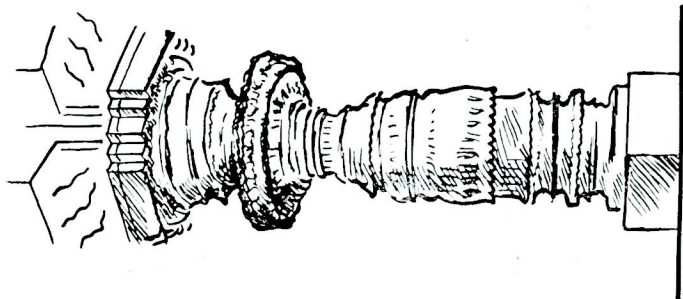
Res. 1 -- Cace Bey Medresesindeki sütün.

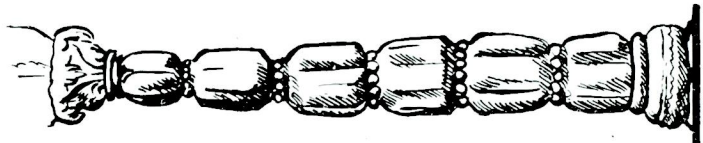
Res. 2 — Düzce'de sütünlar.

Res. 3— Caynalara ait sütûn.

Res. 4 — Maisor'daki sütûn.

Res. 5 — Gandhara reliyefindeki sütûn.

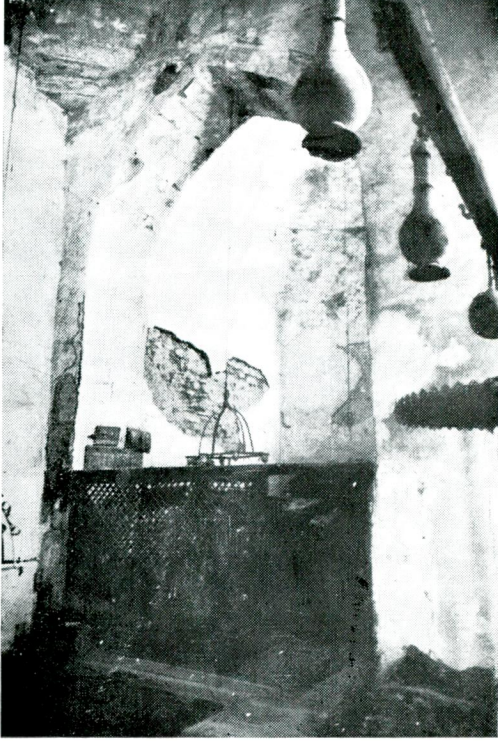
Res. 6 — Lâle Camii.

Res. 7 — Ahi Evran Tekkesi.

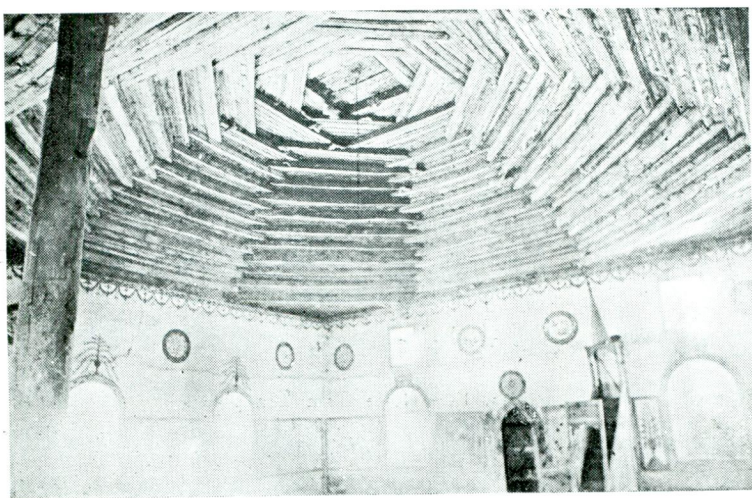
Res. 8 — Ahi Evran Tekkesi.

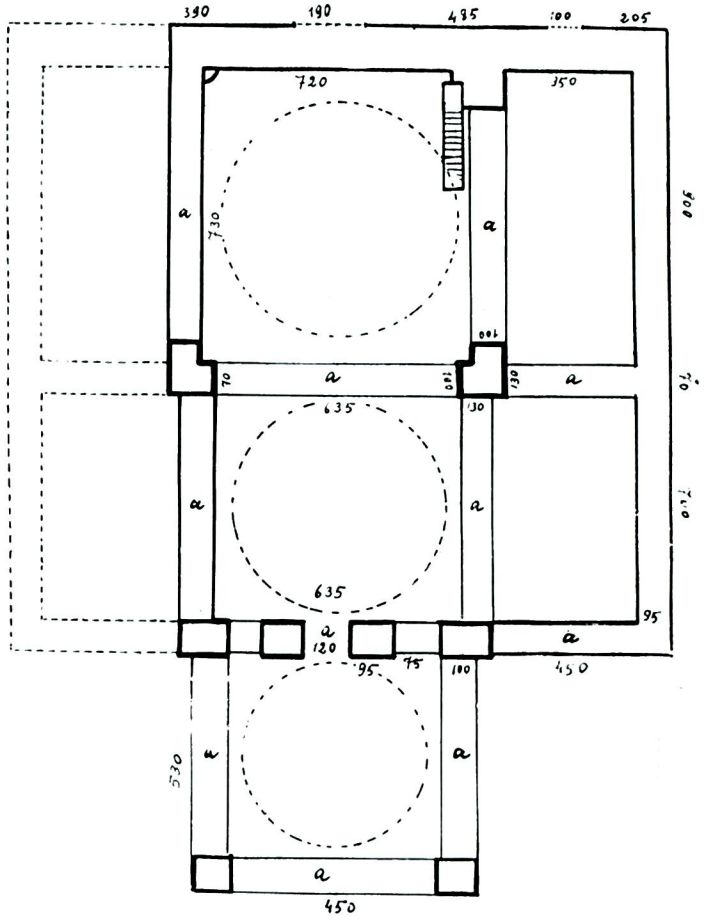
Res. 9 — Ahi Evran Türbesi'nin iç kısmı.
(Görünen kemer eskiden türbenin kapısı imiş.)

Res. 10 — Alâeddin Camii.

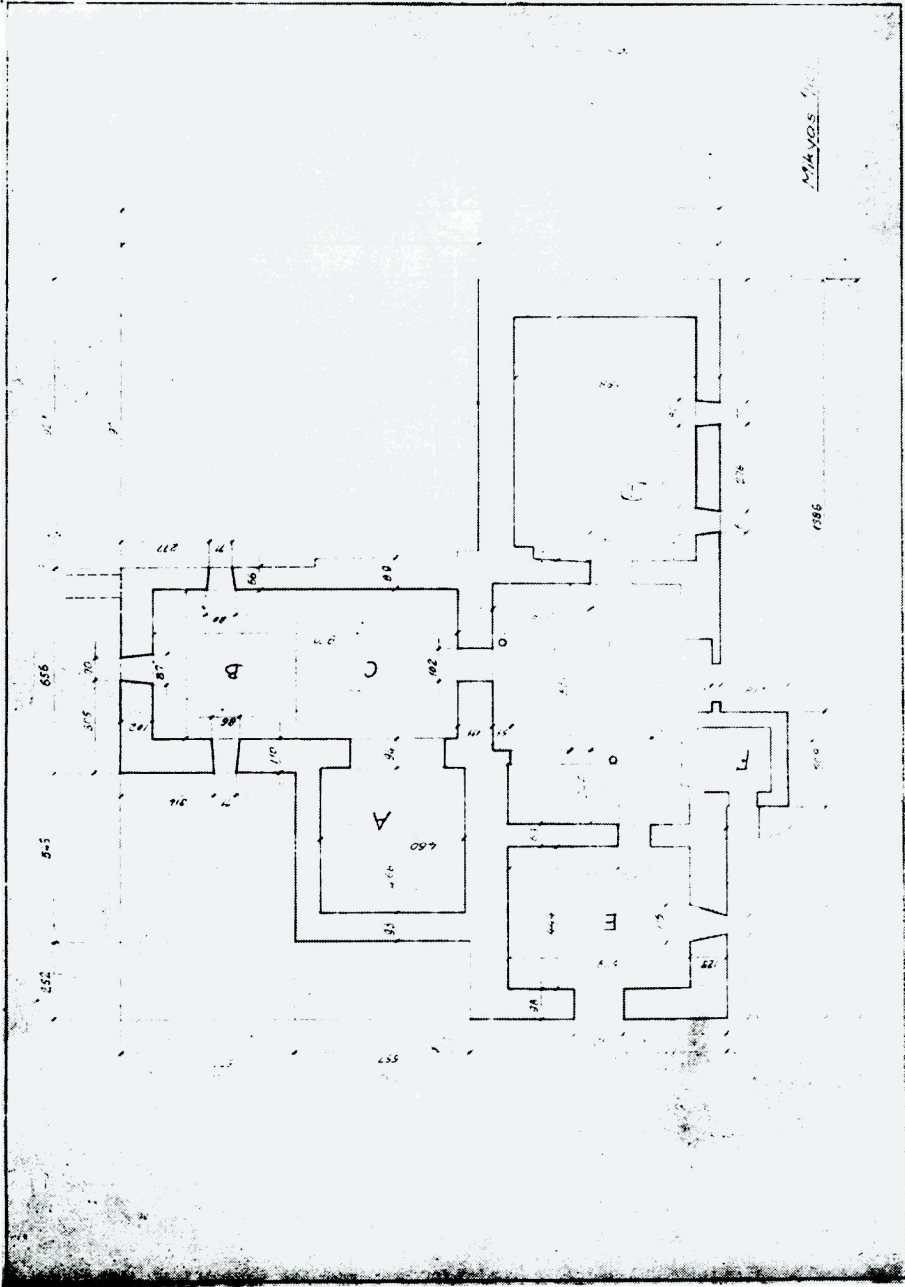

Res. 11 — Çarşı camii.

Cadde

Res. 12 — Lâle Camii'nin planı.

Res. 13 — Ahi Evran Türbesinin planı. A) Türbenin esas kısmı. B) İlâve ikinci türbe. C) Sundurma kısmı. D) Mesçit. E) Tekke. F) Minare.

ve yahut da ölüp gitmektedirler. Tabii buradaki havuzun etrafında birçok evler vardır ; kurbağaları da bu evde oturanların buradan kovup atmış oldukları akla gelmiyor değil.

4. Aynı üç büyük şahsiyet yine başka bir gün Âşık Paşa türbesinin bulunduğu yerde bir araya geldiler ve kendilerine daimî istirahat yeri olacak mevkii tâyin etmek istediler. Üçü de geceyi sabaha kadar namaz kılmak ve dua etmekle geçirdi. Sabah olup ta güneş ufuktan doğunca Âşık Paşa eline bir ok alarak havaya attı ; ok gelip, ilerde Ahi Evran türbesinin inşa edileceği yere düştü. Atılan ikinci ok ta, Cacı Bey camiinin olduğu yere ve üçüncüsü ise Âşık Paşa'nın kendi türbesinin yapılacağı yere saplandı.

5. Bir gün Ahi Evran, Hacı Bektaş'ı ziyarete gitmek istemiş ve bunun için de bir horozun (veyahut bir yılanın) sırtına binerek yola çıkmıştı. Bu haberi işiten Hacı Bektaş ta, örmekte olduğu kerpiç duvarın üzerine atlıyarak onu karşılamak üzere harekete geçti. Bir rivayete göre de, o zamanın âdeti olduğu üzere, Hacı Bektaş'ın arkadaşları atlar ve develerle Mekke'ye gitmiş oldukları halde, onun kendisi, bir kerpiç duvar üzerine atlamış ve 20 dakikada Mekke'ye varmıştı.

Bugün şehirin Medrese Mahallesinde oturmakta olan ve Karaman'ın işçi ailelerinden birisine mensup bulunan bir çocuk, aşağıda aynen verdiğimiz varyantı bir köylü ağzından işitmiş ve bize, yazılı bir şekilde vermiştir :

“Hazret-i Muhammet zamanında Kırşehir'de Ahi Evran adıyla bir vali bulunuyor. Halk bunun valiliğini tanıyarak kendisine şu hitaplarda bulunuyorlar :

— Kervansarayda yeni türeyen ejderi öldürmelisin! sözleri üzerine yaya olarak ejderin yanına varıyor. Ejder Ahi Evran'ı görünce ehli bir hayvan gibi yanına yaklaşıyor ve Ahi'yi üzerine alarak şehre yaklaştıkları bir sırada Hacı Bektaş-ı Veliye tesadüf ediyorlar ; Ahi Evran

— Ey Veli nereye gidiyorsun ! sözüne karşılık, viran bir duvarın üzerine atlıyarak.

— Ahi, Ahi ejderi yürütmek kolay, fakat benim gibi duvarla beraber bu gördüğün yalan dünyada da arkamdan geliyor. O anda yer gök Veli'nin arkası sıra harekete geçiyorlar. Ahi, Veli'ye yalvararak nihayet bunun önüne geçebiliyor. İşte o yürüme esna-

sında dağlar denizler meydana geliyor. Çünkü evvelce bu dünya bir tepsi gibi dümdüz farzediliyordu.

Ahi bir gün adamları ile otururken, bir ejderha olarak bir taşın dibinde kayboluyor. O taşın bulunduğu yere bugünkü Ahi Evran türbesini, o asrın insanları bize bu anıdı bırakarak, o devrin hünerlerini, bu devrin açıklıklarını karşılaştırmış oluyoruz. „

6. Ahi Evran'la Hacı Bektaş Veli bir gün Kaya Şeyhi'nin yanına gelmişlerdi (Kırşehir'in Kaya Şeyhi mahallesinde bu zatın mezarı bugün de vardır). Kaya Şeyhi'nin asıl adı Mehmet Salı'dır. Bu sırada Mehmet Salı oduna gitmişti. Onun fena karısı bu iki büyük adama hürmet etmesini bilmiyerek ancak kocasının oduna gitmiş olduğunu söylemekle iktifa etti; ve onları evin içine almadı. Bunun üzerine Ahi Evran'la Hacı Bektaş Veli, Kaya Şeyhi'ni karşılamağa gittiler. Onu bulduktan sonra toplamış olduğu odunları ortaklaşa eve getirdiler. Kaya Şeyhi yolda "Karımın ölüsü bu odunlarla ısıtılacak sıcak suda yıkanacaktır," dediği için eve geldikleri zaman kadını ölü buldular⁹⁶.

7. Bir gün, elindeki derileri tabaklamak üzere bir tüccar çok uzak yerlerden Kırşehir'e gelmişti. Çünkü o sırada Kayseri'de ve diğer civar şehirlerde henüz tabaklık yapan ustalar yoktu. Tüccarın fakir Ahmet Usta'ya pek o kadar itimadı olmadığı gibi, Ahmet Usta'nın kendisi de çırağının fazla ısrarı üzerine ancak bu büyük işin mes'uliyeti altına girmişti. Zaman dolup ta tüccar derilerini almağa geldiği zaman, Ahmet Usta'nın çırağı 5000 hazır köseleyi yüklemeye hazır bir vaziyette ona teslim edecekti. Tüccarın üç arabası vardı; arabalar çırağın önüne getirildi. Sıra ile üç araba ağzına kadar dolduğu halde o hâlâ kösele atıyordu; nihayet mal sahibi "yeter!," diye bağırmağa mecbûr kaldı. Ve arabacı bu kadar parayı ödeyemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine keramet sahibi çirak, Emirburnu ile Kervansaray⁹⁷ arasındaki boşluğu kâmilten köseleyle doldurdu. Diğer tabaklar şaşırılmışlar ve hattâ Ahmet Usta'nın kendisi de dahil olduğu halde hepsi, çırağın bu kadar köseleyi başkalarından çalmış olduğuna hüküm verdiler⁹⁸ ve bunu

⁹⁶ Bu rivayeti yalnız, Kör Ağa ailesinden olan Seyid Ağa bilmekteydi.

⁹⁷ Şehirin doğusunda ve batısında, şehirden takriben birer saatlik bir uzaklıkta bulunan iki dağ.

⁹⁸ Veyahut da ustası onu orada okşar ve kendisine «sakin ol!» tavsiyesinde bulunurdu. Ve gûya bu sırada çırağın üzerinde birtakım kıvılcıklar görünmeye başlarmış.

açıkça söylemeğe başladılar. Keramet sahibi çırak bu iftira üzerine bir yılan şekline inkilâberek yerin içine girdi ve ortadan kayboldu. Ahmet Usta, kazanılan büyük miktarda para ile onun için bir türbe yaptırdı. Ve ağlıyarak “yazıklar olsun, demek bir yılan oldun!”, dediği için çırağın adı sonradan Ahi Evran oldu (Evran'ın yılan mânasına geldiğini söylerler ; bazıları da ona Ervan diyorlar)⁹⁹ .

Hikâyenin son kısmı başka bir şekilde daha anlatılmaktadır : Bir gün tabak çırağı başka gençlerle birlikte zar oynamaktadırlar; derken aralarında bir münakaşa çıkar ve çırak bu arada bir yılan şekline girerek ortadan kaybolur. Veyahut : Ahi Evran bir gün Hacı Bektaş Veli ve bir de, türbesi Ankara'da bulunan Hacı Bayram'la Kırşehir'deki Ahi Evran değirmeninde buluşurlar. Bu arada burada kadınlar toplanmış ve buğday yıkamakla meşguldürler. Aynı suya çocuklar aptes bozdukları için Ahi Evran yılan olup ortadan kaybolur.

Ahi Evran'ın kaybolduğu bu yerden, üzeri yazılı bir taş kitâbe yerden kendiliğinden çıkar ve sonradan onun üzerine türbe inşa edilir. Diğer bir rivayete göre : tabak çırağının kaybolduğunu Âşık Paşa haber alır ve gelip ona bir türbe yaptırır. Veyahut da (yukarıda yazısını naklettiğimiz çocuğun da bildirildiği gibi) : bir gün Ahi Evran, arkadaşlarıyla bir arada bulunduğu bir sırada bir ejderha şekline girmiş ve hemen bir taşın altına kayarak gözden kaybolmuştu. Bugünkü türbe bu taşın bulunduğu yerde yapılmıştır.

Minare daha inşa edilmeden önce, iç kapının bulunduğu yerde, bazan yılan hareketleri gibi hareketler yapan bir taşın görüldüğü de hikâye edilmektedir. Yine anlatıldığına göre, Ahi Evran'ın ölümünden sonra Kırşehir'de tabaklığa da artık son verilmişti. Bugün onun türbesi kazılacak olursa dahi kemiklerine tesadüf edilmeyecekti; çünkü o normal bir insan gibi ölmüş değil, birden-bire gözlerden kaybolmuştu.

Böylece açıkça görülür ki, bugün bile, Ahi Evran halkın ağzında mitolojik bir şahsiyet olarak yaşamaktadır. Biogarafisinde

⁹⁹ Ankara'da adına bir cami inşa ettirilmiş olan Ahi Elvan adı da buna benzer : halkın izahına göre « Elvan » rengârenk boyanmış veya türlü renklerde tabaklanmış deri ve kösele demektir. Ve yine, halkın söylediğine göre Evran'la Elvan ayrı ayrı şahsiyetlerdir.

kendisinin vaktiyle lonca ve esnaf teşkilâtiyle alâkalı olup olmadığı hakkında hiçbir işarete rastlamıyoruz. Mevcut mezarı içerisinde yatmakla beraber hakikî adı ve menş'ei de meçhulümüzdür. Ancak öğrenebildiğimiz onun 20 yaşlarında, bekâr ve fakir bir işçi çırağı oluşudur. Şeyhler soyunun da doğrudan doğruya Ahi Evran'dan neş'et ettiği yollu iddiamızı kabul etmekte yalnız Aşağı Pazar yerindeki çok yaşlı bir saraç ustasıyla, son şeyhlerden birisinin oğlu olan Salih Efendi tereddüd gösterdiler. - Bugün Ahi Evran, çok sadık, kıymeti takdir edilmemiş, bilinmez yollarla ustasına çok iyilikleri dokunduğu halde insanların fenalığı yüzünden ortadan kaybolup gitmeğe mecbûr kalan efsanevî bir çırak tipi olarak takdis edilmektedir. Böyle çırak tipleri diğer kùltler içerisinde de takdis edilmektedir; ve her yoksul zanaatçının hayalinde bu nevi ideal bir çırak tipi daima yaşar. Hind'in iptidâî demirci kabilelerinden Asur'lar da, Barnda adında böyle bir çırak tipinin üstün fedakârlıkları hakkında uzun uzun menkabeler anlatmakta ve onu tanrılık mertebesine yükselterek takdis etmektedirler. Bunlar, birtakım prehistorik fedâî tiplerinin ¹⁰⁰ daha genç varyantlarından başka bir şey olmasalar gerektir. Ve çok muhtemeldir ki, Ahi Evran'ın bu şekilde mitik bir kılığa girişi tasavvurunun ilk kaynaklarını prehistorik çağın Yavruyılan kùltüne kadar geri götürmek ve eski Önasya Temmuz'u nevinden fedâî tipleri içinde aramak mümkün olacaktır.

IV. Çarşı Camii

Kırşehir'in en enteresan camilerinden birisi de Çarşı camii'dir. Cami, maalesef 1938 yılında yıktırılmış olan eski Selçuklar'dan kalma bedestanın yerine yapılan modern beton dükkânların kenarındadır. Kırşehirli'lerin anlattıklarına göre, burası 1280—1864 yılında Hüseyin Bey adında birisi tarafından yaptırılmıştır; ve buranın vakıfnâmesi de halen mevcuttur. Dış taraftan pek o kadar göz alıcı olmıyan bina, kaim zaviyeli ve minaresizdir. Ekseri Anadolu köy camilerinde usûlden olduğu gibi bu camiin ön kısmında da sütunlu bir sundurma kısmı vardır ¹⁰¹. Yalnız camiin iç kısmı çok en-

¹⁰⁰ Bu tipte fedâî insanlar hakkında, halen basılmakta olan (Francke tarafından, Bern) Upanishad'lar mevzulu eserimize bakılabilir.

¹⁰¹ Batı tarafta, üzerinde şu yazılar bulunan bir taş kitâbe vardır: . . . samet lem yelid velem yuled velem yekun lehu kufuven ahad.

teresandır: 13 metrelik bir kutru olan kır langıç tavan tipi, şimdiye kadar bizce malûm olan örnekleri içerisinde en büyüğüdür: bir üstte bulunanların baş kısımları, altlarındakilerin ortalarına doğru gelmek ve böylece üst üste vaz'edilmiş çok kenarlılar meydana getirmiş suretiyle, 15 sıra halinde, tahta kirişler üst üste konulmuştur. Zirveye yaklaştıkça bu çok kenarlılar boyca küçüldükleri için, tavanın maktai tam bir kubbe maktainı veriyor¹⁰². Bu çatı tipini ormana yakın yerlerde bulunan Türk köylerinde umumiyetle görmekte olduğumuz gibi, Kastamonu ve Doğu köylerinde de küçük mikyasta böyle çatılar vardır¹⁰³. Gerek Anadolu'nun eski çağlarına ait olarak ele geçen kubbeli mezarlarda, ve gerekse Türkistan'da Buddhist'lere ait olarak bulduğumuz mağara mâbetlerinde, bu çeşit bir çatı tipinin taş üzerine kazılmış taklitlerini görmekteyiz. Tabii bu mâbetler Ortaçağa aittirler¹⁰⁴. Anlaşılan bu çatı tipi vaktiyle geniş bir saha üzerinde yayılı bir vaziyetteydi. Bütün san'at tarihi kitaplarında daima aynı ve M. A. Stein'in Hindukush'daki bir evin çatısının resmi olarak getirdiği fotoğraf basılmaktadır. Bu çatı tipi de eski Önasya ağaç mimârisinin bakiyelerinden olsa gerektir; nitekim Cacı Bey medresesindeki sütunları da bu mimariye maletmek en uygun görülmüştü. Eski Eserleri Koruma müessesesinin Çarşı Cami'ye hemen el koyması pek yerinde olur; meselâ burası mükemmel ve gayet de pratik bir kütüphane ve mütalaa yeri haline getirilebilir.

V. Alâeddin Camii:

Selçukî hükümdarlardan II. Alâeddin, Kırşehir'in ortasında bulunan kalenin üzerinde 644=1242 yılında bir cami inşa ettirmişti. Bugünkü cami onun yerine ve 1312=1893 yılında yapılmıştır. Heyeti umumiye itibariyle binaya bir Roma tarzı mimârisi hâkimdir;

¹⁰² Binaenaleyh arzanî maktai itibariyle bunu, Osmanlılar devrinden kalma kubbeli camilerle mukayese etmek mümkündür.

¹⁰³ Bu çatı tiplerinden bir tanesinin resmi, Arkitekt Yıllığı'nın (1947 İstanbul) XVII. sayı ve 1-2. sayfeleri içerisinde mevcuttur. 28. sayfede de görülmekte olduğu gibi, bu nevi çatıların ortası açıktır (impluvium).

¹⁰⁴ Arif Müfid Mansel, Trakya ve Kırklareli Kubbeli Mezarları, Ankara 1942, 53, 39, 46 ve 48. sayfeler (Türk Tarih Kurumu, VI. seri Nr. 2). Ve yine Le Coq, Auf Helles Spuren in Ost-Turkistan, Leipzig 1926, 79 s. 46. levhadaki resimle, Sir A. Stein'in Hindukush'u arasında bir mukayese yapmak faydalı olur.

ve bugünküne nisbetle bu te'sir birkaç yıl kadar öncesi daha kuvvetliydi. Çünkü o zaman camide yalnız yuvarlak kemerli pencereler değil, aynı zamanda bir de bir saat kulesi vardı. Hayat Ansiklopedi'sinde Kırşehir maddesi izah edilirken, camiin bu haliyle bir fotoğrafı vardır. Bugün kulenin taşla örtülmüş ve binanın çatısı hizasına kadar olan kısmı ancak görülebilmektedir; kulenin buradan üst tarafı tahtadandı ve bir de pençeresi vardı. Ayrıca, her tarafında birer tane olmak üzere, dört büyük saatla da süslü bulunuyordu. Bize anlatıldığına göre, böyle bir saat kulesinin çok faydalı olacağını camii inşa ettirenlere hatırlatan Yusuf adında bir Ermeni saatçı ustası olmuştur. Ve yine söylediğine göre, sonradan bu saatları tâmir edecek ve işletecek kimse bulunmadığı için kule yıktırılmıştır. Anadolu kasabalarında saat kulelerine pek fazla rastlanmakta ise de, bu şekilde bir camiye sıkı bir şekilde yapışık bulunan başka bir saat kulesine daha raslamadık.
